

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
«ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ»**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΟΙ
ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΟΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ.**

Από τον φοιτητή

Παπαδόπουλο Ιωάννη

A.M. 3033201601031

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Χαράλαμπος Τσιλιώτης

**MASTER PROGRAMME
«GOVERNANCE AND PUBLIC POLICIES»**

**DISSERTATION:
THE ECONOMIC CRISIS AND IT'S IMPACT
ON THE GREEK CONSUMER.**

Papadopoulos Ioannis

S.N. 3033201601031

SUPERVISOR: Charalampos Tsiliotis

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	6
1.1. Η οικονομική κρίση	7
1.2. Η οικονομική κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο	8
1.3. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ.....	12
2.1. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης της Ελλάδας	13
2.2. Η συμπεριφορά του καταναλωτή	15
2.3. Η οικονομική κρίση και η καταναλωτική συμπεριφορά των ελλήνων	17
2.4. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον τομέα της ψυχαγωγίας.....	18
2.4.1 Οικονομική κρίση και ο αντίκτυπος στο θέατρο και τον κινηματογράφο	23
2.5. Οικονομική κρίση και ψυχική υγεία	25
2.5.1 Οικονομική κρίση και κάπνισμα	30
2.6. Οικονομική κρίση και διατροφή	31
2.6.1 Οικονομική κρίση και παιδική παχυσαρκία	33
2.6.2 Η κρίση έστρεψε στην μεσογειακή διατροφή	34
2.7. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον τομέα της παιδείας και της εκπαίδευσης.....	35

2.8. Οικονομική κρίση και δάνεια	39
2.9 Ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης μεταξύ Ελλάδας και άλλων κρατών	41
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	42
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	45
Πηγές από Διαδίκτυο	48

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να μελετηθεί η οικονομική κρίση τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και στον ελλαδικό χώρο και κατ'επέκταση οι συνέπειες αυτής στον καταναλωτή. Πιο συγκεκριμένα, θα παρουσιαστούν κάποιες από τις συνέπειες που επέφερε η οικονομική κρίση στην ζωή του έλληνα καταναλωτή όπως στην ψυχολογία, στην ψυγαγωγία, στην παιδεία και στην διατροφή. Αναλύοντας τις συνέπειες θα παρουσιαστούν και οι αντίστοιχες έρευνες.

Η εργασία είναι βιβλιογραφική και οι περισσότερες πληροφορίες που υπάρχουν σε αυτήν προέρχονται από έγκριτα άρθρα και βιβλία. Ωστόσο ορισμένες φορές δεν απουσιάζουν οι πληροφορίες που προέρχονται από την επίσημη ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα αποτελέσματα της εργασίας παρουσιάζονται αναλυτικά στο κεφάλαιο των συμπερασμάτων.

Λέξεις – κλειδιά: οικονομική κρίση, συνέπειες, καταναλωτής, Ελλάδα.

ABSTRACT

The purpose of this essay is to determine economic crisis globally and in Greece country as well. As the economic crisis is a phenomenon that has hit not only Greece but the whole world it will be analyzed in detail. The essay shows some of the consequences of the economic crisis on Greek consumers' life. To be more precise, the consequences will be categorized in the fields of entertainment, psychology, education and nutrition. Furthermore, some surveys will be presented indicating the way in which the economic crisis has affected the lives of Greek consumers.

The above mentioned are described in detail in the four chapters of the essay as well as in the conclusion. The essay consists of information taken from literature review and official web sites.

Key – words: economic crisis, consequences, consumer, Greece

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει την οικονομική κρίση ως κοινωνικό φαινόμενο που μαστιάζει όχι μόνο την Ελλάδα αλλά και πολλές χώρες της Ευρώπης. Τον αντίκτυπο που έχει επιφέρει στην ζωή των Ελλήνων καταναλωτών τα τελευταία χρόνια θα καταγράψει και θα αναλύσει η εργασία αυτή.

Η οικονομική κρίση προκαλεί δραματικές επιπτώσεις στην κοινωνική ζωή, δεδομένου ότι η μείωση ή και η απουσία εισοδήματος προκαλεί απώλειες στην ευημερία και ωθεί μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στην φτώχεια. Η μερική εργασία ή η ανεργία έχει οδηγήσει στον κοινωνικό αποκλεισμό όλο και περισσότερων ομάδων, γεγονός που αποτελεί πηγή για διάφορες ψυχικές διαταραχές. Κάποιες άλλες συνέπειες της κρίσης που θα αναλυθούν περαιτέρω αφορούν την ψυχαγωγία, την παιδεία, την διατροφή κ.α.

Η εργασία είναι βιβλιογραφική και αποτελείται από δύο κεφάλαια. Στο πρώτο μέρος προσεγγίζεται η έννοια της οικονομικής κρίσης σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ενώ παρουσιάζονται στοιχεία για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα, μέσα από πλήθος ερευνών. Στα επόμενα κεφάλαια που πρακτικά αποτελούν και το δεύτερο μέρος αναλύεται ο αντίκτυπος της κρίσης στη ζωή του Έλληνα καταναλωτή.

Στα συμπεράσματα της εργασίας συνοψίζονται τα κύρια ευρήματά της, γίνεται αναφορά στους περιορισμούς κατά τη συγγραφή της, ενώ παράλληλα κατατίθενται προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζεται η έννοια της οικονομικής κρίσης και συζητούνται οι επιπτώσεις αυτής τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και στην Ελλάδα. Σκοπός του κεφαλαίου είναι να αναδειχθούν όλα τα ζητήματα και τα πιθανά

προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίσει ο σύγχρονος καταναλωτής σε περίοδο οικονομικής κρίσης.

1.1. Η οικονομική κρίση

Η έννοια της κρίσης μπορεί να λάβει διάφορες ερμηνείες. Η λέξη προέρχεται από το ρήμα κρίνω και έχει τη σημασία της νοητικής διεργασίας που καταλήγει σε εκτιμήσεις, σκέψεις και αποφάσεις (Μπαμπινιώτης, 2011, σελ. 734). Επιπρόσθετα, η συγκεκριμένη έννοια περιγράφει μια κατάσταση που δεν είναι κανονική ή συνηθισμένη, ενώ ταυτόχρονα χαρακτηρίζεται από την κρισιμότητά της, τη δυσκολία της και την επικινδυνότητά της. Η βιβλιογραφία καταδεικνύει πως πρόκειται για μία κατάσταση χάους και πανικού. Κατά συνέπεια, η κρίση απειλεί τους ανθρώπους και συντελεί σε συναισθηματική ανασφάλεια, απώλεια οικονομικών πόρων κ.ά. (Πανηγυράκης, 2001, σελ. 40).

Πιο συγκεκριμένα, η οικονομική κρίση, η οποία αποτελεί το θέμα ενδιαφέροντος της προκείμενης εργασίας, ξεκίνησε από την αγορά ακινήτων στις ΗΠΑ τον Αύγουστο του 2007 και εξελίχθηκε σε ένα παγκόσμιο φαινόμενο από τον Οκτώβριο του επόμενου έτους. Η παγκόσμια οικονομία βρίσκεται διαρκώς σε μια συνεχιζόμενη κατάσταση ύφεσης χωρίς να παρατηρούνται ψήγματα ανάκαμψης μέχρι τη σημερινή εποχή. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο αφορούν τις δραστηριότητες όλων των ατόμων, τη λειτουργία των τραπεζών, των επιχειρήσεων αλλά και τις πολιτικές που εφαρμόζουν οι κυβερνήσεις. Αξίζει να σημειωθεί πως από την απαρχή του καπιταλιστικού συστήματος είναι εμφανείς οι περιοδικές κρίσεις, ως ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των οικονομικών κύκλων, και εμφανίζονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα (Visvizi, 2012, σελ. 16).

Πριν κάνει την εμφάνισή του το καπιταλιστικό σύστημα η οικονομική κρίση αφορούσε τη ματαίωση της προσπάθειας των ατόμων να αναπτύξουν τη βιομηχανική παραγωγή όπως επιθυμούσαν, εξαιτίας των δυσμενών καιρικών συνθηκών, των ασθενειών ή άλλων ανασταλτικών παραγόντων, όπως για παράδειγμα των πολέμων. Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, παρόλο που προσφέρεται πληθώρα

αντικειμένων και υπηρεσιών, οι καταναλωτές αδυνατούν να αγοράσουν, είτε επειδή το εισόδημα τους δεν επαρκεί, είτε επειδή δεν έχουν εργασία άρα δεν έχουν και εισόδημα, είτε για οποιονδήποτε άλλο λόγο. Το αποτέλεσμα, όμως, της μείωσης στη ζήτηση υλικών αγαθών μπορεί να οδηγήσει σε ένα φαύλο κύκλο, καθώς μειώνονται η βιομηχανική παραγωγή, ο αριθμός του προσωπικού και οι μισθοί των εργαζομένων. Η ζήτηση για ολοένα και λιγότερο προσωπικό οδηγεί σταδιακά στην αύξηση της ανεργίας και σε περαιτέρω μείωση της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών, με αποτέλεσμα αυτός ο φαύλος κύκλος να εξαπλώνεται διαρκώς. Παρατηρείται πτώση στις εισαγωγές και τις εξαγωγές, γεγονός που έχει σαν συνέπεια να πλήττεται και το διεθνές εμπόριο.

Ο Σφακιανάκης (1998, σελ. 15) διατείνεται πως προκειμένου να οριστεί η οικονομική κρίση θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί η θεωρία των οικονομικών διακυμάνσεων. Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι οι οικονομικές διακυμάνσεις ή αλλιώς οι οικονομικοί κύκλοι αποτελούν ένα φαινόμενο που επαναλαμβάνεται και επηρεάζει τη γενική οικονομική δραστηριότητα. Ανεξάρτητα από την έντασή τους και τη χρονική τους διάρκεια υπάρχουν τέσσερις φάσεις κατά την οικονομική κρίση: η φάση της ανόδου ή της άνθησης της οικονομίας, η φάση της κρίσης που ακολουθεί κάθε άνοδο, η φάση της ύφεσης ή της καθόδου της οικονομίας και η φάση της ανάρρωσης ή της αναζωογόνησης της οικονομίας.

Σχετική βιβλιογραφία αναφέρει πως πολλοί παράγοντες είναι δυνατόν να ευθύνονται για την οικονομική κρίση. Ορισμένοι από αυτούς είναι οι ακόλουθοι: οι εξωγενείς και ενδογενείς θεωρίες, η νομισματική θεωρία, οι θεωρίες των υπερεπενδύσεων, οι θεωρίες των υποκαταναλώσεων, η ψυχολογική θεωρία και η θεωρία του πολλαπλασιαστή-επιταχυντή (Γεωργακόπουλος, Λιανός, Μπένος κ.ά., 1995, σελ. 20).

1.2. Η οικονομική κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο

Η οικονομική κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο είχε πολλές επιπτώσεις κυρίως στις ψυχικές ασθένειες των πολιτών. Οι συναισθηματικές διαταραχές αυξήθηκαν και

ορισμένοι μελετητές θεωρούν πως οι κοινωνικοί παράγοντες οξύνουν αυτήν την κατάσταση (Craig, 2010, σελ.180). Πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι υπάρχει μια σχέση μεταξύ των ποσοστών κατάθλιψης και των κοινωνικο-δημογραφικών παραγόντων, όπως για παράδειγμα το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση και η κοινωνική υποστήριξη (Alonso et al., 2004, σελ.21; Aysa-Mateos et al., 2001, σελ.308; Marcus, Young, Kerber et al., 2005, σελ. 145; Wilhem et al., 2003, σελ 155). Οι οικονομικοί παράγοντες, επί παραδείγματι το εισόδημα, η απασχόληση και η κοινωνική τάξη, επηρεάζουν την εμφάνιση ή μη της κατάθλιψης (Andersen et al., 2009, σελ 575; Lamberg et al., 2010, σελ. 259; Zimmerman & Katon, 2005, σελ. 1197-1215). Αδιαμφισβήτητα, λοιπόν, η προσοχή σε τέτοιου είδους ψυχικές ασθένειες έχει αυξηθεί στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης (Uutela, 2010, σελ.127-130; WHO, 2011, σελ. 45).

Η τρέχουσα οικονομική ύφεση είναι μία από τις πιο οξείες σε παγκόσμιο επίπεδο, έπειτα από την οικονομική ύφεση της δεκαετίας του 30, με τα ποσοστά της ανεργίας να φτάνουν σε διψήφια νούμερα σε πολλές χώρες. Οι οικονομικές δυσκολίες, οι μειώσεις στο εισόδημα, το χρέος των νοικοκυριών, τα κόκκινα δάνεια, η απώλεια των θέσεων εργασίας και η εργασιακή ανασφάλεια έχουν διασπάσει τόσο την οικογενειακή ευημερία όσο και την κοινωνία γενικότερα. Η ποιότητα ζωής των ανθρώπων έχει επηρεαστεί σε πολύ μεγάλο βαθμό και αυτές οι συνθήκες έχουν μόνο αρνητικές συνέπειες, συντελώντας σε περαιτέρω οικονομική ύφεση (European Commission, 2009, σελ. 15; Higginbottom, Barling & Kelloway, 1993, σελ. 508-516). Τα φαινόμενα αυτά συνυφαίνονται άρρηκτα με την υγεία των πολιτών (Catalano et al, 2011, σελ. 435; Marmot & Bell, 2009, σελ. 1) και τις ψυχικές ασθένειες που αντιμετωπίζουν (Cifuentes et al, 2008, σελ. 529).

Ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης είναι πολύ μεγάλος. Τα πιο άμεσα αποτελέσματα είναι η απώλεια της εργασίας και η μείωση του εισοδήματος των πολιτών. Όπως έχει αναφερθεί πρωτότερα η ανεργία και τα μειωμένα εισοδήματα έχουν συνδεθεί με ψυχικές διαταραχές (Murphy & Athanassou, 1999, σελ. 95). Ακόμη, η προκείμενη κατάσταση συνδέεται και με προβλήματα εξάρτησης και κατάχρησης ουσιών, με την υιοθέτηση λιγότερο υγιεινών τρόπων ζωής, όπως για παράδειγμα η αυξημένη κατανάλωση φτηνών τροφίμων με μικρή διατροφική αξία, με

το κάπνισμα, την κατανάλωση οινοπνεύματος και την κακή διαχείριση ασθενειών που οφείλεται σε μειωμένη υγειονομική περίθαλψη (Stuckler, Basu, Suhrcke et al., 2009, σελ. 322). Η διεθνής βιβλιογραφία έχει αποδείξει πως η χαμηλή κοινωνικοοικονομική κατάσταση έχει άμεση σχέση με τα υψηλά ποσοστά νοσηρότητας και θνησιμότητας και την ανεπαρκή υγειονομική κατάσταση (Mackenbach et al., 2008, σελ. 2468-2481; Weires et al., 2008, σελ. 340-354). Σύμφωνα με τη μελέτη των Stuckler και Basu (2009, σελ. 773), τα προγράμματα του Διεθνούς Νομισματικού ταμείου συνδέονται στενά με αρνητικές συνέπειες στην κατάσταση της υγείας των πολιτών.

Άλλες επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης αφορούν το κοινωνικό κομμάτι. Πιο συγκεκριμένα, το διεθνές εμπόριο, ο ρυθμός της ανάπτυξης της οικονομίας και η εργασία επηρεάζουν σε πολύ μεγάλο βαθμό τη διεθνή οικονομία (Marmot & Bell, 2009, σελ 25). Οι εργάτες και τα άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο αντιμετωπίζουν τις πιο δυσμενείς συνέπειες σε σύγκριση με τα άτομα που έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο (Stiglitz, 2006, σελ 35). Η οικονομική κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο θέτει τους πολίτες σε καθεστώς ευπρόσβλητης εργασίας εφόσον, έως και μισοί από αυτούς κινδυνεύουν ανά πάσα στιγμή να χάσουν την εργασία τους. Επακόλουθο είναι να ζουν σε ένα καθεστώς εργασιακής ανασφάλειας. Η ανεργία κορυφώνεται και ο αριθμός των φτωχών πολλαπλασιάζεται. Έτσι, δημιουργούνται κυρίως τρία προβλήματα: η αυξανόμενη τάση να σχηματίζονται ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών, η ανισότητα στην κοινωνική προστασία και υγεία, και η υποβάθμιση επειγόντων ζητημάτων κλιματικής αλλαγής και οικολογικής φύσεως (Visvizi, 2012, σελ. 30).

1.3. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, μετά από πολλά χρόνια συνεχούς ανάπτυξης η οικονομία έχει υποστεί ύφεση. Παρόλο που το 2008 η ελληνική οικονομία ανήκε στην 27^η θέση ανάμεσα σε όλες τις χώρες του κόσμου και το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) ανερχόταν σε 32.100 δολάρια ΗΠΑ (Eurostat, 2010), οι Έλληνες ξεκίνησαν να αντιμετωπίζουν σοβαρή κοινωνικοοικονομική αναταραχή. Το 2009 η οικονομική

κρίση επηρέασε το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού, ενώ το 2010 υπογράφηκε το πρώτο μνημόνιο με βαρύτερες οικονομικές και χρηματοπιστωτικές πολιτικές για τη χώρα. Αυτό υπογράφηκε ως μόνη λύση για να αποφευχθεί η χρεοκοπία της χώρας. Την ίδια χρονιά οι εκτιμήσεις έδειξαν ότι το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 3,5% ενώ η ανεργία εκτοξεύθηκε στο 14,2% και συνεπώς 180.000 άτομα έχασαν τις θέσεις εργασίας τους (Eurostat, 2010).

Το 2010 η Ελλάδα τέθηκε υπό την εποπτεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και υπέγραψε το πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής, η αναθεώρηση του οποίου πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 2010. Από τότε μέχρι σήμερα η χρηματοπιστωτική κρίση της χώρας έχει επηρεάσει σημαντικούς τομείς. Οι κύριοι οικονομικοί δείκτες παρουσίασαν σημαντική επιδείνωση. Ο μεγαλύτερος αντίκτυπος ήταν στον τομέα της απασχόλησης όπου η ανεργία έφθασε στο πρωτοφανές ποσοστό του 16,3% το δεύτερο τρίμηνο του 2011, γεγονός που καταδεικνύει αύξηση 126,4% σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 2008. Η ανεργία των νέων αυξήθηκε από 15,5%, που ήταν το 2008, σε 32,9% το 2011. Επιπλέον, το 2010 η Ελλάδα παρουσίασε το υψηλότερο ποσοστό δημόσιου ελλείμματος και δημόσιου χρέους αγγίζοντας το 10,6% και το 144,9% του ΑΕΠ (Eurostat, 2010).

Επιπρόσθετα, το 2011 το προφίλ της ελληνικής οικονομίας έγινε ακόμα πιο σκληρό και οδυνηρό για τους πολίτες. Το ΑΕΠ μειώθηκε περαιτέρω κατά 6,1% ενώ τα ποσοστά ανεργίας αυξήθηκαν από 6,6% το Μάιο του 2008, σε 16,6% το Μάιο του 2011. Παράλληλα, την ίδια χρονική περίοδο το χρέος αυξήθηκε από 105,4%, όπως καταγράφηκε το 2007, σε 160,9% του ΑΕΠ το 2011 (Eurostat, 2011).

Η Ένωση Καταναλωτών «Η ποιότητα της ζωής» έδειξε ότι η οικονομική κρίση που βίωσε η Ελλάδα ήταν πρωτόγνωρη και προκάλεσε πολύ σοβαρές απώλειες στο εισόδημα των Ελλήνων, με μειώσεις μισθών και συντάξεων και ραγδαία αύξηση της ανεργίας (Ε.Κ.ΠΟΙ.ΖΩ, 2012). Επομένως, εκατοντάδες χιλιάδες νοικοκυριά δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους. Το πρόβλημα της υπερχρέωσης των νοικοκυριών εντείνεται και από την αύξηση του κόστους διαβίωσης σε συνδυασμό με τους δυσβάσταχτους φόρους.

Η έρευνα του Ε.Κ.ΠΟΙ.ΖΩ (2012) απέδειξε πως το 21,4% των Ελλήνων απειλούνταν από τη φτώχεια. Τα νοικοκυριά που βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας εκτιμήθηκαν σε 901.194. Το 25,4% των Ελλήνων ήταν άνεργοι και το ποσοστό αυτό αυξήθηκε στο 58%, για ηλικίες κάτω των 24 ετών. Ένας στους πέντε καταναλωτές καθυστερούσε να πληρώσει τη δόση του στεγαστικού του δανείου για τουλάχιστον τρεις μήνες. Σε αντιδιαστολή, το ποσοστό αυτό το 2009 ήταν μόλις 7,4%. Ακόμη, ένας στους τρεις καταναλωτές καθυστερούσε να πληρώσει τις δόσεις των καταναλωτικών δανείων και των πιστωτικών καρτών, ενώ το ποσοστό αυτό το 2009 κυμαινόταν μόλις στο 13,4%. Αξίζει να επισημανθεί πως ο βασικός μισθός μειώθηκε κατά 20% και οι μισθοί των δημόσιων υπαλλήλων κατά 30%.

Σαν αποτέλεσμα, η οικονομική κρίση δύναται να περικόψει το εισόδημα των καταναλωτών, να προκαλέσει αβεβαιότητα, ανησυχία και ανασφάλεια, καθώς επίσης και να μειώσει το συνολικό ποσό που δαπανάται για αγορές προϊόντων ή υπηρεσιών. Παράλληλα, είναι δυνατόν να δημιουργήσει ποικίλα ψυχικά και ιατρικά προβλήματα, που δεν αφορούν το πλαίσιο αυτής της εργασίας. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί πως οι αρνητικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης δεν γίνονται ορατές μόνο στην Ελλάδα αλλά και στους κατοίκους του εξωτερικού. Στο επόμενο κεφάλαιο θα συζητηθούν πιο αναλυτικά οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον ελλαδικό χώρο και η συμπεριφορά του Έλληνα καταναλωτή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στις αρνητικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα αλλά και στη συμπεριφορά του Έλληνα καταναλωτή. Πιο συγκεκριμένα, αναλύονται θέματα σχετικά με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, την καταναλωτική συμπεριφορά και την εκπαίδευση-ενημέρωση-

προστασία του καταναλωτή. Σκοπός του κεφαλαίου είναι να αναδειχθούν οι συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα από το 2008 και εξής, καθώς επίσης και εάν αυτές έχουν διαφοροποιήσει την καταναλωτική συμπεριφορά των Ελλήνων.

2.1. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης της Ελλάδας

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα κρίνονται ως πέντε και συζητούνται αναλυτικά σε αυτήν την υποενότητα. Η πρώτη αφορά τη μείωση του ΑΕΠ κατά τη διάρκεια των ετών από το 2008 έως το 2014. Η πτώση αυτή έφτασε το 23,2%. Επίσης, η παραγωγικότητα της εργασίας στο τέλος του 2013 ήταν σαφώς μειωμένη έναντι του 2008. Η μείωση αυτή ανήλθε στο 4,8% (Ρομπόλης, 2014, σελ. 23).

Η δεύτερη επίπτωση της οικονομικής κρίσης σχετίζεται με την αύξηση των ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους. Επακόλουθο των παραπάνω η χώρα να καταφύγει σε δανεισμό. Το άμεσο αποτέλεσμα ήταν να διογκωθεί το δημόσιο χρέος και κατά συνέπεια το δημόσιο έλλειμμα. Αυτό συνέβη εξαιτίας του ότι οι τόκοι του χρέους προστίθενται στις δαπάνες των επόμενων ετών (Ρομπόλης, 2014, σελ. 275).

Το πιο αρνητικό στοιχείο της διαχείρισης των δανειακών κεφαλαίων ήταν ότι το μεγαλύτερο μέρος από αυτά χρησιμοποιήθηκε για κατανάλωση και όχι για επενδύσεις σε παραγωγικούς τομείς. Επομένως, η οικονομική άνθιση δεν ήταν εφικτή. Επιπλέον, από το 2008 παρατηρείται μείωση των επενδύσεων στις καθαρές συνολικές επενδύσεις με ποσοστό 10% του καθαρού εγχώριου προϊόντος. Η μείωση αυτή συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια των ετών 2009-2013 και έτσι η ελληνική οικονομία βρέθηκε σε κατάσταση αποεπένδυσης (Ρομπόλης, 2014, σελ. 24).

Ως τρίτη επίπτωση της οικονομικής κρίσης μπορεί να θεωρηθεί η μείωση της ρευστότητας και της χρηματοδότησης. Η άνοδος του ελληνικού δημόσιου χρέους και του ελλείμματός του είχε ως συνέπεια οι καταθέτες να αισθάνονται ιδιαίτερα ανασφαλείς, με το διαρκή φόβο μην χρεοκοπήσει η χώρα τους. Φυσικό επακόλουθο ήταν οι καταθέτες να αποσύρουν τις αποταμιεύσεις τους και να μεταφέρουν μεγάλο μέρος των χρημάτων τους σε τράπεζες του εξωτερικού. Η συμπεριφορά αυτή, όμως,

οδήγησε σε κρίση ρευστότητας και στην απειλή της βιωσιμότητας των ελληνικών τραπεζών. Για αυτόν τον λόγο οι ελληνικές τράπεζες δημιούργησαν νέα επενδυτικά προϊόντα και προσπάθησαν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των καταθετών. Ωστόσο, οι τελευταίοι ήταν επιφυλακτικοί καθώς δεν ήθελαν να δεσμευθούν με τα τραπεζικά συστήματα μακροπρόθεσμα. Ως πρόσθετο στοιχείο, η κλιμάκωση του spread των ελληνικών ομολόγων εμπόδισε την επιστροφή των κεφαλαίων, συνεπώς οι ελληνικές τράπεζες ήταν άμεσα εξαρτώμενες από τις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Η τράπεζα αυτή δεν στήριζε τη ρευστότητα των τραπεζών της Ελλάδας μέσω της άσκησης της νομισματικής της πολιτικής. Έτσι, οι τράπεζες στηρίζονταν μηχανικά και η κρίση ρευστότητας συνετέλεσε στη μείωση της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων. Με αυτόν τον τρόπο επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό όλοι οι παραγωγικοί τομείς (Κεμεντζεσίδης & Καραπάνος, 2011, σελ. 17).

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, λοιπόν, ο κάθε παραγωγικός τομέας επηρέαζε άμεσα ή έμμεσα τον άλλο. Εν μέσω οικονομικής κρίσης πολλές επιχειρήσεις δεν κατάφεραν να μεταφέρουν στους προμηθευτές την πίστωση ή ακόμα και την έκπτωση στους καταναλωτές τους και έτσι δεν μπόρεσαν να διατηρήσουν μια ισορροπία μεταξύ των ταμειακών εισροών και εκροών (Οικονομικό Επιμελητήριο της Ελλάδος, 2011, σελ. 26). Οι τράπεζες δεν επέτρεπαν τα δάνεια τόσο στους πολίτες όσο και στις επιχειρήσεις. Συνεπώς, οι πολίτες δεν μπορούσαν να προβούν σε αγορές και αντίστοιχα οι επιχειρήσεις να χρηματοδοτήσουν νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες (Κεμεντζεσίδης & Καραπάνος, 2011, σελ. 12).

Πρόσθετη συνέπεια της οικονομικής κρίσης, η τέταρτη κατά σειρά, ήταν η πτώση του χρηματιστηρίου. Η κεφαλαιοποίηση του χρηματιστηρίου βρισκόταν στα χαμηλότερα ιστορικά επίπεδα όσον αφορά το ποσοστό του ΑΕΠ. Το 25% του πλούτου της Ελλάδας ήταν η χρηματιστηριακή αξία της ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην ευρωζώνη ήταν 70%. Η κατάσταση επιδεινώθηκε εξαιτίας της ρευστοποίησης των ελληνικών μετοχών σε ξένα χαρτοφυλάκια (Deal News, 2012). Ακόμη, ο τραπεζικός κλάδος δεν μπόρεσε να χορηγήσει τα κατάλληλα δάνεια στις επιχειρήσεις προκειμένου εκείνες να επενδύσουν σε νέες δραστηριότητες και να επέλθει η ανάπτυξη (Κεμεντζεσίδης & Καραπάνος, 2011, σελ. 12).

Η τελευταία αλλά εξίσου σημαντική συνέπεια της οικονομικής κρίσης περιλαμβάνει τη μείωση των αποδοχών, την αύξηση της ανεργίας και την ασφυξία του ασφαλιστικού συστήματος. Αδιαμφισβήτητα, ως το 2009 οι μέσες αποδοχές των εργαζομένων ανέρχονταν, σε μονάδες αγοραστικής δύναμης, στο 81% των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και μέχρι το 2014 η ανοδική αυτή πορεία αντιστράφηκε και ο δείκτης σημείωσε πτώση στο 65%. Την ίδια χρονιά οι ετήσιες αποδοχές στην Ελλάδα ανέρχονταν κατά μέσο όρο σε 21.930 ενώ στην Ισπανία σε 35.000, στη Γερμανία 39.000, στη Γαλλία 49.000 και στην Ιρλανδία 45.000 (Ρομπόλης, 2014, σελ. 26-27).

2.2. Η συμπεριφορά του καταναλωτή

Η συμπεριφορά του καταναλωτή είναι μια δράση κατά τη διάρκεια της οποίας ερευνάται ο τρόπος με τον οποίο αποκτάται ένα προϊόν. Εκτός, όμως, από τη θέληση των καταναλωτών υπάρχουν πολλοί άλλοι παράγοντες που προσδιορίζουν τη συμπεριφορά του. Οι πιο σημαντικοί από αυτούς είναι οι εξής: τα κίνητρα των καταναλωτών, η διαδικασία της καταναλωτικής συμπεριφοράς, οι δραστηριότητες που επιτελούνται και ποικίλοι εξωγενείς παράγοντες, όπως για παράδειγμα η προσωπικότητα του καταναλωτή (Πουρναράκης & Χατζηκωνσταντίνου, 2004, σελ. 45).

Η όλη καταναλωτική συμπεριφορά αποτελείται από τρία επίπεδα. Το στάδιο της προ-αγοράς, κατά τη διάρκεια του οποίου εκτελούνται όλες οι ενέργειες που προηγούνται της αγοράς ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας. Το στάδιο της αγοράς ενός συγκεκριμένου προϊόντος ή υπηρεσίας, και το τελευταίο στάδιο της μετα-αγοράς, κατά το οποίο ο καταναλωτής εμφανίζεται ως ικανοποιημένος ή μη ικανοποιημένος από την αγορά που έχει κάνει. Το στάδιο αυτό μπορεί να διαρκέσει αρκετό χρόνο και οι ενέργειες του δεν είναι δυνατόν να προβλεφθούν. Όσο μεγαλύτερη είναι η πολυπλοκότητα της καταναλωτικής δραστηριότητας τόσος περισσότερος χρόνος μπορεί να αφιερωθεί στη διαδικασία υλοποίησής της (Κεμεντζεσίδης & Καραπάνος, 2011, σελ. 33).

Οι καταναλωτές αγοράζουν ένα προϊόν ή μια υπηρεσία προκειμένου να εκπληρώσουν τις ανάγκες τους, όπως για παράδειγμα την υγεία και την ασφάλεια, τις βιοτικές και συναισθηματικές τους ανάγκες, την ενημέρωση, την επικοινωνία και την απόκτηση ιδιοκτησίας. Ταυτόχρονα, όμως, ενδιαφέρονται και για άλλους παράγοντες, όπως για το περιεχόμενο των διαφημίσεων, για τις απόψεις άλλων ατόμων που έχουν χρησιμοποιήσει το προς αγορά προϊόν, για τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με το προϊόν, για την αξιολόγηση των εναλλακτικών λύσεων που μπορεί να έχουν αλλά και για το είδος και τον τρόπο πληρωμής και χρήσης των προϊόντων (Κεμεντζεσίδης & Καραπάνος, 2011, σελ 33). Επιπλέον, οι καταναλωτικές δραστηριότητές τους μπορεί να περιλαμβάνουν τις σκέψεις των καταναλωτών, τα συναισθήματά, τα σχέδια, τις αποφάσεις τους και τις εμπειρίες που έχουν από προηγούμενες πράξεις κατανάλωσης.

Κατά συνέπεια, φαίνεται πως η συμπεριφορά των καταναλωτών πιθανόν να επηρεάζεται από ποικίλους εξωτερικούς παράγοντες που λειτουργούν σε μακροχρόνια ή βραχυχρόνια περίοδο. Πολύ σημαντικό ρόλο σε αυτούς τους παράγοντες διαδραματίζουν οι αξίες και οι απόψεις των καταναλωτών, το φύλο τους, η εθνικότητα, η ηλικία, η κουλτούρα, η εκπαίδευση και η κοινωνική τους τάξη. Έχει παρατηρηθεί ότι η κουλτούρα συσχετίζεται με τη συμπεριφορά του καταναλωτή και αντίστροφα οι καταναλωτικές συνήθειες ενός ατόμου δύνανται να διαμορφώσουν τα ιδιαίτερα στοιχεία της κουλτούρας από την οποία αυτός προέρχεται (Κεμεντζεσίδης & Καραπάνος, 2011, σελ. 33).

Επιπρόσθετα, σπουδαίο ρόλο στη συμπεριφορά του καταναλωτή διαδραματίζει και η προσωπικότητά του. Κάθε άτομο, και επομένως κάθε καταναλωτής, αποτελείται από τα δικά του μοναδικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που τον καθιστούν διαφορετικό από οποιονδήποτε άλλο άνθρωπο. Κατά συνέπεια, κάθε άτομο καλείται να ικανοποιήσει διαφορετικές ανάγκες και έτσι να αγοράσει και να καταναλώσει διαφορετικά προϊόντα. Η συμπεριφορά αυτή μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω τμηματοποίηση της αγοράς, ένα στοιχείο που είναι βοηθητικό για τα άτομα που ασχολούνται με το μάρκετινγκ και τη διαφήμιση (Κεμεντζεσίδης & Καραπάνος, 2011, σελ. 34).

2.3. Η οικονομική κρίση και η καταναλωτική συμπεριφορά των Ελλήνων

Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης είναι αναμενόμενο οι καταναλωτές να επαναπροσδιορίσουν τις συμπεριφορές τους. Οι πιο συνηθισμένες και εύλογες αλλαγές είναι η επιλογή πιο οικονομικών προϊόντων για την κάλυψη των αναγκών, η στροφή σε υποκατάστατα προϊόντων και γενικά η μείωση των δαπανών.

Οι καταναλωτές αγχώνονται και αισθάνονται απαισιόδοξα καθώς μειώνεται το εισόδημά τους και η γενικότερη οικονομική κατάσταση της χώρας δεν είναι σταθερή. Ακόμη, ο βομβαρδισμός από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης συμβάλλει ώστε οι καταναλωτές να αλλάζουν την καταναλωτική συμπεριφορά τους και αυτό διακρίνεται από το δείκτη του καταναλωτικού κλίματος (Λάσκαρη, 2015).

Ο δείκτης αυτός εκτιμά την προσωπική οικονομική κατάσταση του καταναλωτή κατά τη διάρκεια του προηγούμενου έτους, τις προσδοκίες για την οικονομική κατάστασή του το επόμενο έτος, αλλά και τις ευρύτερες προσδοκίες για την οικονομία της χώρας. Επίσης, ο δείκτης εκτιμά τις προσδοκίες του καταναλωτή για την οικονομία της χώρας σε βάθος πέντε ετών και τη γενική ροπή για αγορά αγαθών (Λάσκαρη, 2015).

Οι Έλληνες καταναλωτές ξεκίνησαν τη μείωση στην καταναλωτική δραστηριότητα από το 2008. Το 2009 έγιναν πρόδηλα τα πρώτα σημάδια της αλλαγής στην καταναλωτική τους συμπεριφορά. Ο δείκτης της καταναλωτικής εμπιστοσύνης μειώθηκε κατά 13% στην αρχή του 2010 σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος (Οικονομικό Επιμελητήριο, 2010, σελ. 26). Από το 2011 και εξής η κατάσταση έχει επιδεινωθεί σημαντικά καθώς επεβλήθησαν φόροι για την ακίνητη περιουσία.

Επιπρόσθετα, η αύξηση του κόστους ζωής, οι φόροι και τα χρέη επέφεραν δραματική μείωση στην αγοραστική συμπεριφορά των Ελλήνων καταναλωτών. Σημειώθηκαν σημαντικές αυξήσεις σε βασικά είδη και υπηρεσίες. Παρόλο που η χώρα έχει επέλθει σε μεγάλη οικονομική ύφεση έχει παρατηρηθεί έντονη οικονομική αύξηση στον ηλεκτρισμό και στα φάρμακα. Η απαισιοδοξία των καταναλωτών διαφαίνεται μέσα από τα αποτελέσματα πολλών ερευνών. Η ανεργία αλλά και η

ακρίβεια των αγαθών εντείνουν την αγωνία και το φόβο που αισθάνονται οι Έλληνες καταναλωτές.

Εν κατακλείδι, όπως αποδείχτηκε από την ανάλυση, οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης είναι ποικίλες και σημαντικές. Η μείωση του ΑΕΠ, η αύξηση των ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους, η μείωση της ρευστότητας και της χρηματοδότησης, η πτώση του χρηματιστηρίου, η μείωση των αποδοχών, η αύξηση της ανεργίας και η ασφυξία του ασφαλιστικού συστήματος είναι μερικές από αυτές.

Γενικότερα, όσον αφορά τη συμπεριφορά του καταναλωτή αυτή μπορεί να εξαρτηθεί από ποικίλους παράγοντες. Για παράδειγμα τα ατομικά χαρακτηριστικά (ηλικία, φύλο, εργασία, κοινωνική τάξη, κουλτούρα κλπ.) αλλά και οι εξωγενείς παράγοντες, όπως είναι το εισόδημα και η ικανοποίηση των αναγκών, όπως αυτές ορίζονται με διαφορετικό τρόπο από τον καθένα λόγω διαφορετικής προσωπικότητας.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναλυθεί ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης στη ζωή του Έλληνα καταναλωτή στον τομέα της ψυχαγωγίας, της ψυχολογίας, της διατροφής και της παιδείας.

2.4 Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον τομέα της ψυχαγωγίας

Η ίδρυση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους κατά τον 19^ο αι. στηρίχθηκε, ως επί το πλείστον, σ' έναν ιδιόμορφο άξονα αστισμού σε συνδυασμό με τις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονταν στη χώρα, υποδηλώνοντας εξ αρχής την ειδοποιό διαφορά της ελληνικής πραγματικότητας με τις υπόλοιπες αστικές δομές του δυτικοευρωπαϊκού κόσμου (Ταλιουρίδου, 2012, σελ. 9). Στην ελληνική ιστορική αναδρομή η σημαντικότερη οικονομική κρίση οδήγησε στην πτώχευση του 1893 με τον Χαρίλαο Τρικούπη. Βέβαια, η σημερινή οικονομική κρίση που μαστίζει τον 21^ο αι. επιφέρει ομοιότητες με το Κραχ του 1929 -την ολοκληρωτική κατάρρευση των επιχειρήσεων και των τραπεζών- τη σπουδαιότερη μέχρι πρότινος οικονομική ύφεση σε παγκόσμιο επίπεδο, εξαιτίας του ότι άγγιζε το μεγαλύτερο μέρος των χρηματοοικονομικών αγορών σε παγκόσμια εμβέλεια (Κωτούλα, 2011, σελ. 27).

Η έννοια της κρίσης περιλαμβάνει στους κόλπους της μια σύνθετη κατάσταση η οποία υποθάλλπει μια γενικότερη «απειλή» και ανασφάλεια ως προς τη φυσιολογική ροή του ελέγχου των καταστάσεων (Φωτόπουλος, χ.χ., σελ 14). Κάθε είδους κρίση δύναται να απειλήσει τόσο τους ποικίλους πόρους όσο και τους ανθρώπους, ως προς τον έλεγχο των κινήσεών τους αλλά και να φανερώσει μια σειρά επιπτώσεων και συνεπειών (Καραπιπερίδου, 2012). Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με την κρίση που αφορά τον οικονομικό τομέα, σ' αυτό τον άξονα συντελείται μια συνεχής μείωση των οικονομικών δραστηριοτήτων σε βασικά μεγέθη, (απασχόληση, ακαθόριστο προϊόν, κ.ά.) αλλά και της συνολικής οικονομίας. Θεωρείται, επομένως, κατανοητό πως η κρίση επιδρά σε όλο το φάσμα τόσο των ατομικών όσο και των κοινωνικών δραστηριοτήτων προκαλώντας μεταβολές και ανακατατάξεις, οι οποίες με τη σειρά τους δημιουργούν προβλήματα και καταναγκαστικές προσαρμογές και συμβάσεις (Φωτόπουλος, χ.χ., σελ. 8).

Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από τη διαιώνιση των συνεπειών της μακροχρόνιας οικονομικής κρίσης που πλήττει σχεδόν ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο και γενικότερα την υφήλιο. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης αποκρυσταλλώνεται σε ένα ευρύτερο φάσμα που σχετίζεται με αγαθά και υπηρεσίες (Τσίτσικα, 2014). Στο παρόν κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με τις υπηρεσίες αναψυχής και ψυχαγωγίας στην «Ελλάδα της κρίσης» καθώς και με το κατά πόσο εκείνες έχουν τροποποιηθεί εξαιτίας του συγκεκριμένου οικονομικού φαινομένου. Ο καταναλωτής, όπως γίνεται κατανοητό, για να εφαρμόσει τις νέες τάσεις ψυχαγωγίας στην καθημερινότητά του, επηρεάζεται από παράγοντες που αφορούν το φύλο ή και το ύψος του μηνιαίου εισοδήματος, αλλά και από τις απαισιόδοξες δοξασίες και πεποιθήσεις για το μέλλον της οικονομικής κατάστασης της χώρας (Καραπιπερίδου, 2012). Αυτό με τη σειρά του οδηγεί στο γεγονός πως ο σύγχρονος Έλληνας καταναλωτής διαμορφώνει τις δαπάνες του για τουρισμό και ψυχαγωγία ανάλογα με την υποφαινόμενη οικονομική κατάσταση. Βέβαια, κάποιες έρευνες υπέδειξαν πως το φύλο δεν συνιστά τόσο σημαντικό παράγοντα στην υιοθέτηση των νέων τρόπων ψυχαγωγίας του σύγχρονου Έλληνα καταναλωτή, αλλά ούτε και ανασταλτικό παράγοντα για τις μελλοντικές αγορές αγαθών όπως ενός αυτοκινήτου, μιας κατοικίας, ορισμένου εξοπλισμού κατοικίας, κ.ά. (Καραπιπερίδου, 2012).

Ένα αρκετά μεγάλο μέρος στατιστικών ερευνών που έχουν διενεργηθεί κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης αναδεικνύουν πως οι συνήθειες των Ελλήνων έχουν διαμορφωθεί και προσαρμοστεί στις νέες κοινωνικές και οικονομικές απαιτήσεις (Τσίτσικα, 2014). Επί παραδείγματι, ποσοστό που αγγίζει το 54% έχει περιορίσει καθ' ολοκληρία τις εξόδους του, ενώ συνολικά το 77% των πολιτών επιλέγουν να αποφεύγουν τις εξόδους προκειμένου να εξοικονομήσουν χρήματα. Πιο συγκεκριμένα, οι μισοί εργαζόμενοι, οι μισοί άνεργοι αλλά και το 70% των συνολικών νοικοκυριών επιλέγουν να μη βγουν καθόλου από το σπίτι, ώστε να μη ξοδέψουν χρήματα. Ιδιαίτερα αξιοπρόσεχτο είναι πως οι εννέα στους δέκα συνταξιούχους παραμένουν περισσότερο στο σπίτι για να κάνουν οικονομία (Τσίτσικα, 2014).

Σύμφωνα με την έρευνα του Εργαστηρίου Μάρκετινγκ του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών λαμβάνοντας δείγμα από 2000 νοικοκυριά, δείχνει ότι οι Έλληνες υπολογίζουν το κάθε Ευρώ που ξοδεύουν. Πιο συγκεκριμένα, το 55% των ερωτηθέντων δαπανά έως 50 ευρώ κάθε φορά που ψωνίζει, το 33% δαπανά από 51 έως 100 ευρώ, και μόνο το 12% ξεπερνά τα 100 ευρώ σε μια τυπική επίσκεψη στο σουπερμάρκετ. Η μέση δαπάνη ανά επίσκεψη στο σουπερμάρκετ εκτιμάται ότι ανέρχεται σε 66 ευρώ. Σημειώνεται ότι παρέμεινε στα ίδια επίπεδα του 2009 με βάση τα ευρήματα της προηγούμενης έρευνας το 2008 που ήταν στα 63 ευρώ, ενώ το 2007 ήταν 71 ευρώ.

Παρόμοια συμπεράσματα εξάγουμε κι από έρευνα της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας που σχετιζόταν με τον Οικογενειακό Προϋπολογισμό (2010). Πιο αναλυτικά παρατηρείται αισθητή μείωση των μηνιαίων δαπανών, σε ποσοστό 8.6 μονάδων, για δραστηριότητες και διεργασίες που αφορούν την αναψυχή, τη διασκέδαση και τον πολιτισμό (Γιωγγαράς κ.α., 2013, σελ.51-52). Τα μεγαλύτερα ποσοστά δαπανών στις εν λόγω δραστηριότητες αναλύονται σε οικογένειες με παιδιά, ιδιαίτερα κάτω των δεκαέξι ετών. Στον αντίποδα, τα χαμηλότερα ποσοστά δαπανών αφορούν κατά κύριο λόγο συνταξιούχους άνω των εξήντα πέντε ετών, γεγονός που αναφέρθηκε και πιο πάνω μιας και εκείνοι επιλέγουν να παραμείνουν σπίτι προς εξοικονόμηση των εξόδων. Από την άλλη, σε δεύτερη κλίμακα βρίσκονται ζευγάρια ή ένας γονέας με ένα ή περισσότερα παιδιά άνω των δεκαέξι ετών

(Γιωργαράς κ.ά., 2013, σελ. 53). Αξίζει να σημειωθεί, ακόμη, πως κάθε οικογένεια δεν είναι το ίδιο επιρρεπής στις συνέπειες της οικονομικής κρίσης και δεν πλήττεται στον ίδιο βαθμό. Ωστόσο, κοινός παράγοντας των γονέων είναι να προσπαθήσουν να προσφέρουν στα παιδιά τους μια όσο το δυνατόν ποιοτικότερη ζωή, χωρίς περικοπές και στερήσεις, που θα τους διαμορφώσει σε ολοκληρωμένες και ψυχικά υγιείς προσωπικότητες (Κογκίδου, 2012).

Σύμφωνα με την μελέτη του Ινστιτούτου Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων που δημοσιοποιήθηκε την 1^η Ιουνίου του 2016, κατά τη διάρκεια κοινής συνέντευξης με το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος, εντοπίστηκε εμφανής μείωση στις δαπάνες των Ελλήνων όσον αφορά τα ταξίδια εντός της Ελλάδος κατά την περίοδο του 2014. Συγκεκριμένα, οι δαπάνες περιορίστηκαν σε 1,14 δισ. ευρώ από 3,16 δισ. ευρώ που ήταν το 2008. Επίσης, μεγάλη πτώση, της τάξης του 72,2%, σημείωσαν οι δαπάνες των Ελλήνων για ταξίδια στο εξωτερικό. Συνολικά, οι δαπάνες μειώθηκαν κατά 72,2%, καθώς για το 2014 συρρικνώθηκαν σε 293 εκατ. ευρώ από 1 δισ. ευρώ που ήταν το 2008.

Ένα πρόσθετο στοιχείο που δείχνει τις αρνητικές επιδράσεις της οικονομικής κρίσης στις επιλογές των Ελλήνων για διακοπές είναι η μεγάλη πτώση, σε ποσοστό 44,3% και 55,2%, των διανυκτερεύσεων σε ξενοδοχεία τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό αντίστοιχα. Είναι φανερό, λοιπόν, πως η οικονομική κρίση οδηγεί σε ριζικές αλλαγές στον τρόπο ζωής και τις συνήθειες των σύγχρονων Ελλήνων καταναλωτών. Αυτό σημαίνει πως ο Έλληνας καταναλωτής προσπαθεί να προσαρμοστεί με τα καινούργια δεδομένα, γεγονός που τον οδηγεί στο να προσπαθήσει να αξιοποιήσει οποιαδήποτε διαδικτυακή προσφορά ή εκπτωτικά κουπόνια που προσφέρονται από τους οργανισμούς, καταφεύγοντας σε ποικίλα καταστήματα και μαγαζιά τα οποία δύνανται να του εξασφαλίσουν τρόπους ψυχαγωγίας και διασκέδασης με οικονομικότερο τρόπο συγκριτικά με πριν (Φωτόπουλος, χ.χ., σελ. 25).

Επιπρόσθετα, με προσωπικές πρωτοβουλίες πολιτών, αλλά και σε κοινοτικό επίπεδο έχουν δημιουργηθεί τόσο κοινωνικά καφενεία όσο και άλλοι πολυτροπικοί συλλογικοί χώροι που ασχολούνται με την αυτομόρφωση, την ψυχαγωγία, την αναψυχή, τα πολιτιστικά και καλλιτεχνικά δρώμενα, αλλά και την παροχή ψυχο-

κοινωνικής στήριξης και φροντίδας. Όλα τα προαναφερθέντα στοχεύουν στην εξομάλυνση του γενικότερου κλίματος απελπισίας και απαισιοδοξίας καθώς και στην εκτόνωση ενδεχόμενων κοινωνικών εντάσεων.

Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως υπάρχει η δυνατότητα κοινωνικών παροχών για εκδρομές αλλά και για ολιγοήμερες διακοπές, για εκδρομικά προγράμματα με στόχο τη γνωριμία και την εξόρμηση στη φύση, όπως και δωρεάν χορήγηση βιβλίων αλλά και εισιτηρίων ή προσκλήσεων για ποικίλα πολιτιστικά και καλλιτεχνικά δρώμενα. Ακόμη, ένας τρόπος δημιουργίας προϋποθέσεων για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων ψυχαγωγίας κι αναψυχής στην περίοδο της κρίσης προσφέρεται μέσα από τον εναλλακτικό τουρισμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά το πρόγραμμα του «Masticulture», το οποίο αποτελεί μια νέα πρόταση για δραστηριότητες οικοτουρισμού, οι οποίες καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα επιλογών και ενεργειών που έχουν ως γνώμονα την ψυχαγωγία, την εκπαίδευση, τη γνωριμία με τη φύση, την πρωτογενή παραγωγή, κ.ά. (Φωτόπουλος, χ.χ., σελ. 51-52).

Επομένως, είναι φανερό πως με την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης και των καινούργιων οικονομικών δεδομένων οι συνήθειες του σύγχρονου Έλληνα καταναλωτή μετατράπηκαν και προσαρμόστηκαν στις επείγουσες απαιτήσεις των καιρών. Η ψυχαγωγία, η αναψυχή, τα ταξίδια, οι επισκέψεις σε πνευματικά και καλλιτεχνικά δρώμενα αλλά και σε όλες τις πολιτιστικές εκφάνσεις μειώθηκαν ή διοχετεύτηκαν σε άλλες ανάγκες. Ένα μεγάλο ποσοστό Ελλήνων έχουν περιορίσει τις εξόδους τους, είτε κατά το ήμισυ, συγκριτικά με το παρελθόν είτε ολοκληρωτικά, με στόχο να κατορθώσουν να εξοικονομήσουν κάποια χρήματα, για να καλύψουν πιο ζωτικής σημασίας ανάγκες. Ειδικά, δε, οι συνταξιούχοι είναι εκείνοι που προτιμούν να μένουν στο σπίτι για περισσότερη οικονομία.

Από την άλλη, οι οικογένειες με παιδιά κάτω των δεκαέξι ετών είναι εκείνες που δαπανούν περισσότερο στις δραστηριότητες ψυχαγωγίας και πολιτισμού. Ωστόσο, παρά το γεγονός πως οι τομείς αυτοί έπονται των οικονομικών και κοινωνικών αναγκών, γίνονται σεβαστές προσπάθειες διάρθρωσης των προβλημάτων. Αξίζει να επαναληφθεί και να τονιστεί για ακόμη μία φορά πως οι κοινότητες και οι δήμοι έχουν δημιουργήσει χώρους αναψυχής και διασκέδασης. Επιπλέον, ποικίλοι

οργανισμοί και καταστήματα προσφέρουν κουπόνια, εκπτώσεις ακόμα και δωρεάν είσοδο για ταξίδια, θέατρα, σινεμά, βιβλία, πολιτιστικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις. Όλες αυτές οι ενέργειες επιδιώκουν να μειώσουν το αίσθημα απαισιοδοξίας, μιζέριας και «κατ' οίκον εγκλεισμού» του μεγαλύτερου μέρους των Ελλήνων πολιτών που πλήττονται από το μέγεθος και τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, προσπαθώντας να μεταδώσουν αισιόδοξη προνοή για το μέλλον και την αλλαγή της κατάστασης στη χώρα.

2.4.1 Οικονομική κρίση και ο αντίκτυπος στο θέατρο και κινηματογράφο

"...Δεν κάνουμε θέατρο για το θέατρο. Δεν κάνουμε θέατρο για να ζήσουμε. Κάνουμε θέατρο για να πλουτίσουμε τους εαυτούς μας, το κοινό που μας παρακολουθεί κι όλοι μαζί να βοηθήσουμε να δημιουργηθεί ένας πλατύς, ψυχικά πλούσιος και ακέραιος πολιτισμός στον τόπο μας. Μόνος ο καθένας μας είναι ανήμπορος. Μόνος, ο καθένας από σας τους πιο κοντινούς στη προσπάθειά μας, είναι ανήμπορος. Μαζί ίσως κάτι μπορέσουμε να κάνουμε. Το θέατρο, ως μορφή Τέχνης, δίνει τη δυνατότητα να συνδεθούμε, να συγκινηθούμε, ν' αγγίζουμε ο ένας τον άλλο, να νιώσουμε μαζί μια αλήθεια. Να γιατί διαλέξαμε το θέατρο σα μορφή εκδήλωσης του ψυχικού μας κόσμου" (Κάρολος Κουν). { Το αυτοβιογραφικό κείμενο είναι απόσπασμα από συνέντευξη που παραχώρησε ο Κάρολος Κουν στον Βάιο Παγκουρέλη και την εφημερίδα το Βήμα (4.10.1982)}.

Είναι γνωστό πως η οικονομία και το θέατρο αποτελούν τους δύο πιο βασικούς πυλώνες ενός υγιούς πολιτισμού. Η πορεία τους θα πρέπει να είναι παράλληλη καθώς όταν ο ένας τομέας παρουσιάζει αδυναμίες αυτό επηρεάζει ανάλογα και τον άλλο.

Δεδομένου ότι η περίοδος που διανύουμε έχει καταγραφεί ως περίοδος πτωχευμένων, η ανισότητα, η καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η ανεργία, η μόλυνση του περιβάλλοντος βρίσκονται σε έξαρση. Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση είναι πρόδηλο πως έχουν οδυνηρές συνέπειες στον χώρο της τέχνης και του πολιτισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις συμφωνίες με τους

εταίρους δεν γίνεται καμία αναφορά στον τομέα του πολιτισμού ενώ οι συζητήσεις περικλύονται μόνο γύρω από νούμερα. Επακόλουθο είναι οι Έλληνες καλλιτέχνες δημιουργοί να έρχονται αντιμέτωποι με την ανεργία. Ωστόσο, καλούνται να προασπίσουν τη δουλειά τους και να μην κάνουν εκπτώσεις στην ποιότητα των έργων τους καθώς αποτελούν την κινητήρια δύναμη για την αφύπνιση του ελληνικού λαού.

Παρόλα αυτά, οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης όπως είναι φανερό έχουν επηρεάσει όλη την κινηματογραφική και θεατρική δραστηριότητα. Ένα γεγονός που επιβεβαιώνει αυτήν τη διαπίστωση είναι, πως ένα μεγάλο μέρος γνωστών και επιτυχημένων ταινιών προσαρμόζεται και μεταποιείται στις ανάγκες και τις μορφές μιας κινηματογραφικής μεταφοράς. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί επιπλέον και στην έλλειψη ή/και τη δυσκολία εύρεσης νέων σεναριακών ιδεών. Αυτή η συγγραφική και σεναριακή ένδεια προκαλεί προβληματισμούς, αναφορικά με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα καλλιτεχνικά δεδομένα και συγκεκριμένα σχετικά με την αρνητική επίδραση στις πρωτότυπες δημιουργίες (Ιερείδης, 2012).

Σε αντιδιαστολή, με μια διαφορετική εκτίμηση των δεδομένων, υπάρχουν και εκείνοι που υποστηρίζουν πως η οικονομική κρίση ώθησε τους ανθρώπους -θεατές και καλλιτέχνες- να στραφούν προς το θέατρο και την τέχνη γενικότερα, ως μια διέξοδο ανάσας και εκτόνωσης. Δεν είναι τυχαίο αλλά ούτε και άνευ σημασίας πως οι ετήσιες θεατρικές παραγωγές (για το έτος 2011) ανέρχονταν στις τετρακόσιες. Όλες αυτές αποτελούνταν από διαφορετικούς συνδυασμούς, δηλαδή πέραν των μεγάλων και επιχορηγούμενων κρατικών συντελεστών υπήρχαν οι μικροί θίασοι, ερασιτεχνικοί ή εναλλακτικοί. Σαφώς και όλες αυτές οι παραστάσεις δεν δύνανται να είναι «πλήρης θεατών», ωστόσο η κίνηση είναι παραπάνω από τα προσδοκώμενα, δεδομένου των επικρατούσων συνθηκών.

Επιπρόσθετα, να επισημανθεί πως οι παραστάσεις αυτές αλλά και οι θίασοι προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα προσπαθώντας να βρουν τρόπους εξοικονόμησης των εξόδων μέσα από μια σειρά εναλλακτικών μεθόδων. Μια από αυτές είναι η αξιοποίηση εναλλακτικών χώρων παρουσίασης, όπως αποθήκες, μπαρ, εγκαταλελειμμένα κτίρια. Επίσης, οι συμπαραγωγές με τον ιδιοκτήτη του χώρου είναι μια συμφέρουσα λύση προς την εξασφάλιση των ενοικίου του χώρου. Ακόμη, η διάθεση ενός κουμπαρά ή κουτιού με την ηθελημένη ενίσχυση των θεατών,

εξασφαλίζει τα έξοδα μιας παράστασης. Είναι φανερό λοιπόν, πως η υποκριτική-όπως υποστηρίζουν πολλοί άνθρωποι του χώρου – δεν δύναται να προσφέρει τα «προς το ζην». Όμως, η αδιάκοπη και ολοένα αυξανόμενη ενασχόληση με την υποκριτική αποδεικνύουν πως οι νέοι έχουν ανάγκη να εκφραστούν ελεύθερα και να βρουν την ταυτότητά τους, έστω και υποδυόμενοι ένα ρόλο που η κοινωνία με τους δεσμούς και τις απαιτήσεις της τους στερεί ή δεν τους το επιτρέπει (Κοντοδήμα, 2011).

Τέλος, αξίζει να γίνει αναφορά και στην αλλαγή της νομοθεσίας ως προς τη λειτουργία των θεατρικών οργανισμών. Το 2011 ψηφίστηκε νομοσχέδιο σύμφωνα με το οποίο τα θέατρα εντάσσονται σε καθεστώς ΔΕΚΟ επιβάλλοντας περικοπή της τάξεως του 10% σε μισθό άνω των 1.800€. Ακόμη, συντελέστηκε απορρόφηση των κρατικών επιχορηγήσεων με «διατάκτη» στο ΥΠΠΟΤ, προκαλώντας ανακατατάξεις και προβλήματα στην εύρυθμη λειτουργία των θεάτρων. Το νομοσχέδιο αυτό δεν λαμβάνει υπόψη τις διαφοροποιήσεις στη λειτουργία και τις συνθήκες ενός θεατρικού οργανισμού, αφού τα θέατρα λειτουργούν Κυριακές και αργίες, έχουν παραπάνω υπερωρίες και λοιπές λειτουργίες που παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες (Κλεφτογιάννη, 2011).

Η Ελλάδα υπήρξε η κοιτίδα του θεάτρου, διαθέτει πολύτιμη θεατρική κληρονομιά και για αυτόν τον λόγο δεν πρέπει να την αφήσουμε να παρακμάσει. Οφείλουμε, ακόμη, να έχουμε στο νου μας πως η σάτιρα αναπτύχθηκε σε περιόδους κοινωνικού-πολιτικού αναβρασμού.

2.5 Οικονομική κρίση και ψυχική υγεία

Είναι γνωστό πως η εμφάνιση προβλημάτων ψυχικής υγείας σχετίζεται με πλείστους κοινωνικούς και οικονομικούς καθοριστικούς παράγοντες, όπως η φτώχεια, οι στερήσεις και οι ανισότητες. Οι άνθρωποι που έρχονται αντιμέτωποι με συνθήκες όπως η ανεργία, η φτώχεια και η εξαθλίωση αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο να εμφανίσουν προβλήματα ψυχικής υγείας.

Τα πρώτα συμπεράσματα μιλάνε για αύξηση του άγχους κατά 15%, της κατάθλιψης στους οικονομικά πληγέντες κατά 50% αλλά και για διπλασιασμό των αυτοκτονιών για οικονομικούς λόγους. Αύξηση έχουμε επίσης στη χρήση ναρκωτικών ουσιών και αλκοόλ. Τα τηλεφωνικά κέντρα βοήθειας δέχονται 70-80% περισσότερες κλήσεις ημερησίως.

Η ανεργία και η οικονομική ανέχεια αποτελούν σοβαρό στρεσογόνο γεγονός που κινητοποιεί σειρά από αμυντικές διεργασίες. Άρνηση στην αρχή, μετά θυμό, διαπραγματεύση, κατάθλιψη και τελικά αποδοχή. Πόσοι όμως έχουν τα ψυχικά αποθέματα να ολοκληρώσουν τη διαδικασία αυτή; Είναι συχνό φαινόμενο κάποιιο να αρνούνται το γεγονός και να συνεχίζουν να δανείζονται με τις πιστωτικές κάρτες για να αποφύγουν το σοκ. Μερικοί θυμώνουν και είναι έτοιμοι να καταστρέψουν τα πάντα. Πολλοί πέφτουν σε κατάθλιψη και ορισμένοι αυτοκτονούν. Ευτυχώς, αρκετοί είναι αυτοί που διαπραγματεύονται την κατάσταση, προσπαθώντας να ορθοποδήσουν.

Η μελέτη των ψυχικών επιπτώσεων από την οικονομική κρίση άρχισε αρκετά χρόνια πριν, όταν οι οικονομικές δυσκολίες έγιναν εμφανείς σε χώρες όπως οι ΗΠΑ. Στις Ηνωμένες Πολιτείες από το Δεκέμβριο του 2007 έως και το Σεπτέμβριο του 2009 παρουσιάστηκε μεγάλη αύξηση της ανεργίας και σε αυτό το χρονικό διάστημα χάθηκαν 6,7 εκατομμύρια θέσεις εργασίας.

Δεδομένου ότι η οικονομική κρίση χαρακτηρίζεται ως κοινωνικό φαινόμενο, οι συνέπειές της διαφέρουν από άτομο σε άτομο. Η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, η κουλτούρα αποτελούν σημαντικά χαρακτηριστικά διάκρισης και αντιμετώπισης της κρίσης. Για παράδειγμα, σε περιβάλλον οικονομικής κρίσης κάθε ηλικιακή ομάδα επηρεάζεται με διαφορετικό τρόπο και διαχειρίζεται διαφορετικά την πίεση και το άγχος.

Ακολουθεί ο διαχωρισμός ηλικιακών ομάδων και ο τρόπος αντιμετώπισής τους από την κάθemia, όπως τις κατέγραψε ο (Ν. Πόρτολας, 2014) Δρ., Ψυχολόγος MSc, Phd στο δημοσίευμα Οικονομική κρίση και Στρες (μέρος 2^ο).

α) Παιδιά έως 14 ετών:

Τα παιδιά και οι έφηβοι δεν επηρεάζονται ως επί το πλείστον στο βαθμό που πολλοί πιστεύουν. Τα παιδιά μπορούν να προσαρμοστούν εύκολα κάτω από δύσκολες καταστάσεις δεδομένου ότι διακατέχονται από την «άγνοια κινδύνου». Ακόμη, είναι μιμητικά όντα και μπορεί να κάνουν κτήμα τους τις αγωνίες των γονιών τους, ωστόσο ο βαθμός του άγχους δεν θα είναι ίσης βαρύτητας με αυτόν της οικογένειάς τους.

β) Έφηβοι και νέοι

Οι νέοι θα το αντιμετωπίσουν με υπέρμετρη αισιοδοξία όπως αρμόζει στην ηλικία τους. Μπορεί να μην τους αφήσουν ανεπηρέαστους τα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα, ωστόσο γνωρίζουν πολύ καλά πως δεν θα είναι μία μόνιμη κατάσταση.

γ) Ενήλικες που βγαίνουν στην αγορά εργασίας

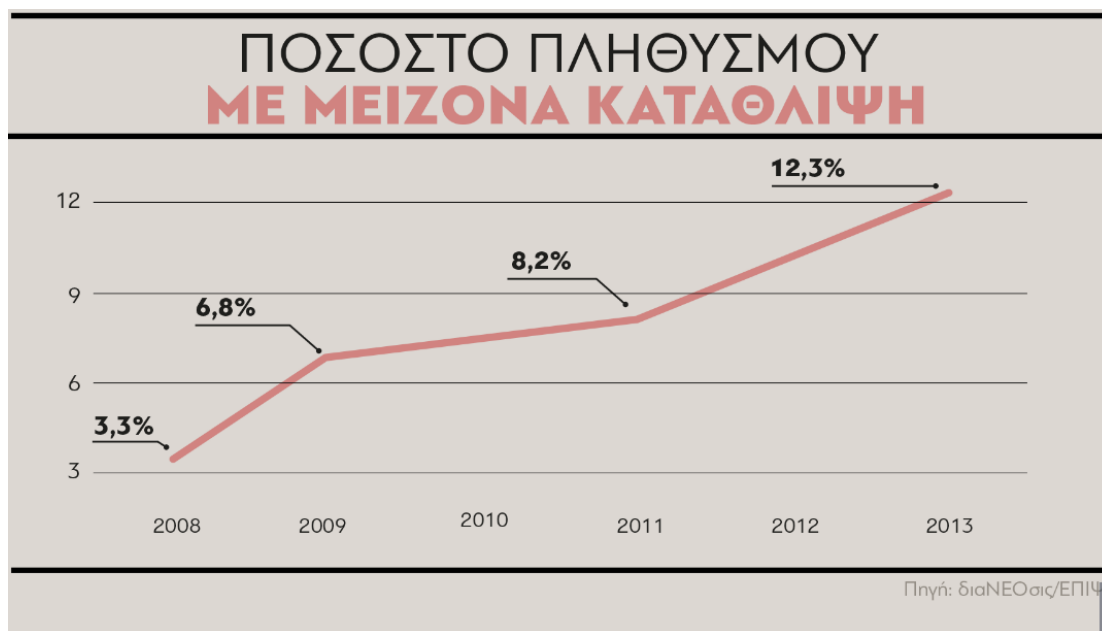
Αυτή η ομάδα ανθρώπων σίγουρα θα απογοητευτεί, γιατί μπορεί να μην βρίσκει στην αγορά εργασίας τη θέση που αναζητά και να θεωρεί πως οι κόποι των σπουδών του πήγαν χαμένοι. Στη συνέχεια μπορεί να αναπτύξει άγχος και στο τέλος να συμβιβαστεί με κάτι που δεν θέλει αλλά δεν έχει και τα περιθώρια να το απορρίψει.

δ) Μεγαλύτερης ηλικίας ενήλικες

Οι μεγαλύτερης ηλικίας ενήλικες καθώς και οι συνταξιούχοι είναι η ομάδα ατόμων που έχουν πληγεί περισσότερο καθώς πρέπει να αρχίσουν από την αρχή. Βλέποντας τους μισθούς τους να μειώνονται καλούνται να αλλάξουν τις συνήθειές τους και το επίπεδο διαβίωσής τους. Στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα, πλήττονται περισσότερο οι άντρες, όπου ειδικά στην Ελλάδα θεωρούνται «ως οι κολώνες του σπιτιού» και βρίσκονται ξαφνικά σε μία πρωτόγνωρη κατάσταση «ακύρωσης» της ταυτότητάς τους.

Μάλιστα, διεξήχθη έρευνα το 2008 και το 2009 έχοντας ως στόχο την διερεύνηση της πιθανής συσχέτισης μεταξύ της οικονομικής κρίσης και του Μείζονος Καταθλιπτικού Επεισοδίου (ΜΚΕ). Κατά τον τελευταίο μήνα του 2008 καταγράφηκε το ποσοστό των 3.3% σε καταθλιπτικά επεισόδια ενώ το 2009 το ποσοστό αυτό ανήλθε στο 6.8%. Αυξήθηκε, δηλαδή, κατά 2.1%.

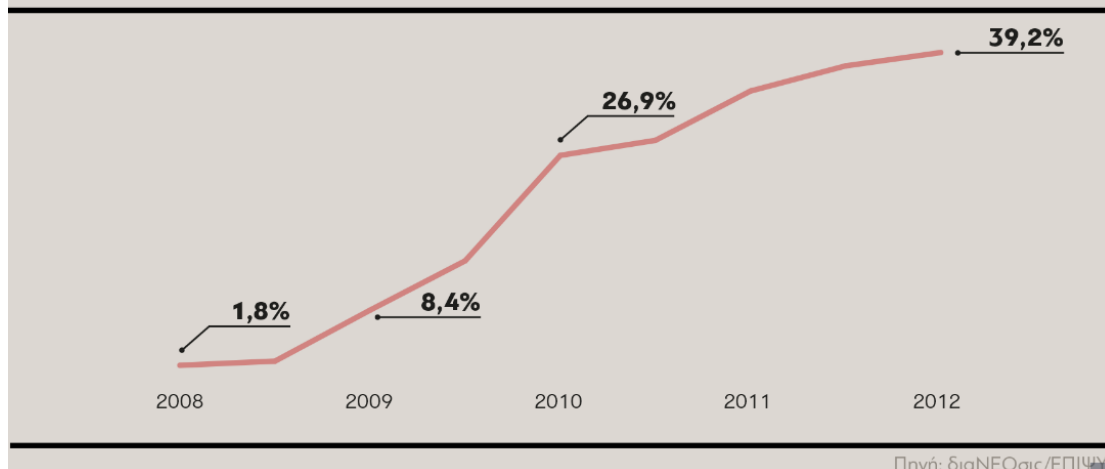
Τα άτομα που είχαν υψηλό βαθμό οικονομικής δυσχέρειας διέτρεχαν μεγαλύτερο κίνδυνο να εμφανίσουν Μείζον Καταθλιπτικό Επεισόδιο. Και στις δύο φάσεις της έρευνας οι γυναίκες, τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, οι χήροι/-ες και οι διαζευγμένοι/-ες, τα άτομα με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, αυτοί που ζουν στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, τα άτομα χαμηλού κοινωνικού-οικονομικού επιπέδου, καθώς και οι άνεργοι εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά Μείζονος Καταθλιπτικού Επεισοδίου κατά τον τελευταίο μήνα, σε σύγκριση με άλλες δημογραφικές ομάδες.

Πίνακας 1.1 Πηγή : διαΝΕΟσις / ΕΠΙΨΥ.

Σε αντίστοιχη έρευνα που έγινε το 2011 που ακολουθήθηκε η ίδια μεθοδολογία με τις προηγούμενες, ο επιπολασμός του ΜΚΕ ανήλθε στο 8.2% και η πιθανότητα νόσησης ήταν 2.6% φορές υψηλότερη σε σύγκριση με αυτήν του 2008. Ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά που συσχετίζονται με την κατάθλιψη, στην παρούσα έρευνα βρέθηκε πως τα άτομα νεότερης ηλικίας φάνηκαν πιο επιρρεπή στην κατάθλιψη, πιθανόν λόγω των αυξημένων ποσοστών ανεργίας μεταξύ των νέων το 2011.

ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ ΚΑΤΑΘΛΙΨΗ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Πίνακας 1.2 Πηγή : διαΝΕΟσις / ΕΠΙΨΥ.

Σύμφωνα με μελέτη που διενεργήθηκε την περίοδο 2014-2015 για τις επιπτώσεις που έχει η οικονομική κρίση στην ζωή των Ελλήνων από την Ιατρική Σχολή Αθηνών, τα αποτελέσματα ήταν αποθαρρυντικά. Η ίδια μελέτη προβλέπει να βιώνουν οι Έλληνες μία ζοφερή κατάσταση μέχρι το 2030 με το ποσοστό των καρδιαγγειακών νοσημάτων να έχει ανέλθει στο 18.6%, ενώ το 15.4% θα βρεθεί αντιμέτωπο με εγκεφαλικά προβλήματα.

Διαπιστώθηκε πως η ανεργία και η κρίση επηρεάζουν και το σωματικό βάρος. Το 45% των ανδρών και το 30% των γυναικών ήταν υπέρβαροι ενώ το 31% των ανδρών και αντίστοιχα το 34% των γυναικών παχύσαρκοι. Στην ηλικιακή ομάδα 18-29 ετών 51% των ανδρών και 31% των γυναικών ήταν υπέρβαροι ή παχύσαρκοι.

Αυτά τα συμπεράσματα προκύπτουν από την Εθνική Μελέτη Νοσηρότητας και Παραγόντων Κινδύνου (Ε.ΜΕ.ΝΟ) η οποία υλοποιήθηκε από την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, με επιστημονική υπεύθυνη την αναπληρώτρια καθηγήτρια Γιώτα Τουλούμη, σε συνεργασία με όλες τις Ιατρικές Σχολές των Ελληνικών Πανεπιστημίων, το Πάντειο Πανεπιστήμιο και τη συγχρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και τους εθνικούς πόρους.

2.5.1 Οικονομική κρίση και κάπνισμα

Κι αν και πολλοί πιστεύουν πως η οικονομική κρίση έχει οδηγήσει στην αύξηση του καπνίσματος ως τρόπο διαφυγής, έρχεται η έρευνα από τον πρόεδρο της Εθνικής Επιτροπής για τον Έλεγχο του Καπνίσματος και καθηγητή Πνευμονολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Παναγιώτη Μπεχράκη, να επισημάνει το ακριβώς αντίθετο. Η ετήσια κατανάλωση τσιγάρων μειώθηκε κατά 800 εκ. τσιγάρα. Από 3,1 εκ. τσιγάρα (οι μετρήσεις δεν αφορούν τον αριθμό των πακέτων αλλά τον αριθμό των μεμονωμένων τσιγάρων) που πωλήθηκαν στην Ελλάδα το 2007, ο αριθμός τους μειώθηκε σε 2,3 εκ. τσιγάρα το 2011 (Μπεχράκης, 2013).

Ανάλογη μείωση παρατηρείται και στην μέση ημερήσια κατανάλωση τσιγάρων των Ελλήνων καπνιστών. Έτσι, μέσα σε πέντε χρόνια, από το 2006 έως το 2011, υποδιπλασιάστηκε το ποσοστό των Ελλήνων καταναλωτών που κάπνιζαν περισσότερα από 20 τσιγάρα την ημέρα από 32% σε 16%. «Μείωση» του ποσοστού των καπνιστών από 34% σε 22% διαπιστώνεται επίσης και σε εκείνους που κατά δήλωσή τους κάπνιζαν το πολύ 10 τσιγάρα ημερησίως.

Η ελληνο-βρετανική μελέτη έρχεται να επισημάνει τα εξής :

Καθώς η ατμόσφαιρα στην Αθήνα εμφάνισε τάσεις βελτίωσης στα χρόνια της οικονομικής κρίσης, το κάπνισμα ελαττώθηκε παράλληλα. Η μείωση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης σε συνδυασμό με την μείωση του καπνίσματος, είχαν ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των θανατικών επεισοδίων από αναπνευστικά αίτια. Υπολογίστηκε ότι την περίοδο 2010 με 2013 υπήρξαν 8202 λιγότεροι θάνατοι από αναπνευστικά αίτια.

Περισσότερη ύφεση = λιγότερα τσιγάρα = λιγότερη ρύπανση

Η μείωση τσιγάρων κατά την περίοδο της κρίσης συμβαδίζει με την αύξηση των τιμών στα τσιγάρα και τη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος προς κατανάλωση. Το ποσοστό των καπνιστών μειώθηκε στην Ελλάδα από 42% σε 38%.

Επίσης εξαιτίας της ύφεσης, έχει μειωθεί η χρήση οχημάτων καθώς έχει αυξηθεί η τιμή της βενζίνης. Τα οξύμωρα συμπεράσματα που προκύπτουν είναι ότι όσο πιο αυστηρά μέτρα λιτότητας εφαρμόζονται, τόσο περισσότερες είναι οι θετικές επιδράσεις που αντανακλούν στον τομέα της ρύπανσης και της κατανάλωσης του τσιγάρου. (European Respiratory Journal,2016).

2.6 Οικονομική κρίση και διατροφή

Η οικονομική κρίση τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει πολλές από τις καθημερινές συνήθειές μας, ανάμεσα στις οποίες και οι διατροφικές. Οι πολλές ώρες εργασίας, η μεταβολή των οικονομικών αποδοχών, η αλλαγή στην ψυχολογία, η περιορισμένη αγοραστική ικανότητα, είναι κάποιοι βασικοί παράγοντες που έχουν αλλάξει αυτά τα χρόνια της κρίσης. Άτομα που ανήκουν ειδικότερα σε χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα έχουν αναγκαστεί να καλύπτουν πλέον τις βασικές τους ανάγκες, μέσα στις οποίες είναι και οι διατροφικές, με ένα χαμηλότερο προϋπολογισμό και συνολικό κόστος αλλά και με επιλογές συχνά χαμηλότερες σε θρεπτική αξία. Όσο και να ακούγεται οξύμωρο η οικονομική κρίση αντί να μας αδυνατίζει έχει αυξήσει τα επίπεδα παχυσαρκίας. Η έλλειψη χρημάτων έχει οδηγήσει σε πιο φθηνές επιλογές οι οποίες είναι ανθυγιεινές και επιβλαβείς για τον οργανισμό.

- Οι ευπαθείς ομάδες αδυνατούν να τηρήσουν την διατροφή που τους έχει συστήσει ο γιατρός τους διότι είναι πιο ακριβή.
- Οι περισσότεροι άνθρωποι μειώνουν την σωματική τους δραστηριότητα σε γυμναστήρια / σχολές χορού, καθώς αδυνατούν να πληρώσουν τα δίδακτρα.
- Το άγχος και η αβεβαιότητα για το μέλλον οδηγεί στην κατανάλωση γρήγορου φαγητού το οποίο λογίζεται ως μέσο διασκέδασης και διαφυγής από τα προβλήματά τους.

Σύμφωνα με τη μελέτη Άττικα που πραγματοποιήθηκε σε μεγάλο δείγμα πληθυσμού, συσχετίστηκε άρρηκτα η οικονομική κρίση με την κακή διατροφή και

την αύξηση της παχυσαρκίας. Ο κύριος Δημοσθενόπουλος επισημαίνει ότι το 50% των νοικοκυριών διαθέτει μόνο το 2,2% του εισοδήματός του για αγορά τροφίμων. Αυτό, όπως επεξηγεί, σημαίνει ότι "ένα μεγάλο μέρος των Ελλήνων ξοδεύουν όλο και λιγότερα χρήματα για την αγορά τροφίμων, τα οποία συνήθως είναι φθηνά κι έχουν χαμηλή διατροφική αξία".

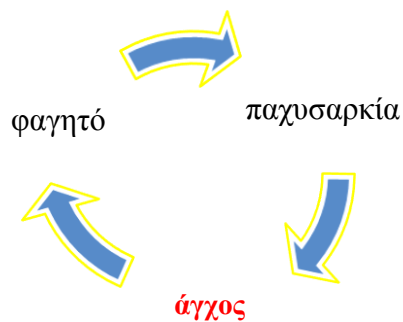
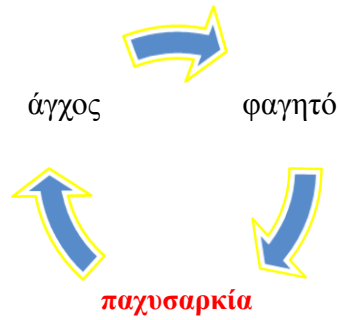
Οι επιστήμονες τονίζουν ότι τρώμε όλο και λιγότερα ψάρια και λαχανικά ενώ τρεφόμαστε με περισσότερα αμυλούχα και επεξεργασμένα προϊόντα. Ψωμί, μακαρόνια, ρύζι είναι κάποιες από τις τροφές που έχουν αντικαταστήσει την μεσογειακή διατροφή. Τα αλλαντικά και τα τυποποιημένα φαγητά πωλούνται σε χαμηλότερες τιμές, οπότε φυσικό επακόλουθο της οικονομικής κρίσης και της μείωσης των μισθών είναι η αρνητική συνέπεια στην ποιότητα του φαγητού που καταναλώνουμε. Μελέτες αποδεικνύουν ότι όσο πιο χαμηλό το εισόδημα τόσο πιο αυξημένο το σωματικό βάρος. Είναι το λεγόμενο «παράδοξο της πείνας με την παχυσαρκία» (the hunger-obesity paradox).

Πως οδήγησε το στρες στην αύξηση του βάρους εν μέσω κρίσης;

Η οικονομική κρίση οδήγησε πολλούς να στραφούν σε τροφές που τους προσφέρουν ευχαρίστηση. Είναι κάτι σαν αντίδοτα στο άκουσμα άσχημων ειδήσεων. Ανέκαθεν υπήρχε το φαινόμενο αυτό, σε περιόδους που δεν είμαστε καλά ψυχολογικά παρατηρείται μεγαλύτερη κατανάλωση φαγητού/γλυκού. Πόσο μάλλον σε περιόδους παρατεταμένης κρίσης, γλυκές/λιπαρές τροφές, πλούσιες σε υδατάνθρακες που έχουν καταγραφεί στον ανθρώπινο εγκέφαλο ως επιβράβευση ή χαλάρωση να χρησιμοποιούνται για να μας απαλλάξουν από το άγχος της καθημερινότητας.

Οι αγχολυτικές τροφές αποτελούν την μεγαλύτερη παγίδα καθώς οδηγούν σε έναν φαύλο κύκλο.

Όπως καταδεικνύει το παραπάνω διάγραμμα, το άγχος οδηγεί στην κατανάλωση φαγητού και αυτό με τη σειρά του στην αύξηση του βάρους. Τι γίνεται όμως όταν αυτές οι τροφές που μας προσέφεραν ευχαρίστηση γίνονται συνήθεια; Παρατηρούμε μία εικόνα του εαυτού μας που δεν την είχαμε συνηθίσει και δεν μας ευχαριστεί ενώ συνάμα αυτό μας προκαλεί άγχος.

2.6.1 Οικονομική κρίση και παιδική παχυσαρκία

Το υψηλότερο ποσοστό παιδικής παχυσαρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση κατέχει η Ελλάδα. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του ευρωπαϊκού τμήματος του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, τα οποία δημοσιεύτηκαν στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 2014, εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως όσο πιο χαμηλό είναι το εισόδημα τόσο υψηλότερο είναι το επίπεδο παχυσαρκίας.

Συγκεκριμένα, στα αγόρια της Β' Δημοτικού το μέσο βάρος ήταν 29,5 κιλά, ο μέσος Δείκτης Μάζας Σώματος (ΔΜΣ) 17,7 kg/m², ενώ το ποσοστό παχυσαρκίας ήταν 23,9%, από τα υψηλότερα στην Ευρώπη σύμφωνα με τα κριτήρια του

Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας. Αντίστοιχα, στα κορίτσια και πάλι η Ελλάδα κατέχει αρνητική πρωτιά, με μέσο βάρος τα 29,1 κιλά, μέσο ΔΜΣ 17,7 kg/m² και ποσοστό παχυσαρκίας 18,6%.

2.6.2 Οικονομική κρίση και μεσογειακή διατροφή

Σύμφωνα με την πρόσφατη έρευνα του ΚΕΠΚΑ που πραγματοποιήθηκε την περίοδο 8/7/2016-28/9/2016 όσον αφορά τις διατροφικές συνήθειες των καταναλωτών λόγω της οικονομικής κρίσης, διαπιστώθηκαν να έχουν συμβεί οι εξής σημαντικές και θετικές αλλαγές συγκριτικά με τα προηγούμενα χρόνια. Επίσημα στοιχεία δείχνουν ότι το 65% των Ελλήνων κάνουν αναγκαστικά μια στροφή στη Μεσογειακή διατροφή, λόγω της οικονομικής κρίσης. Διαπιστώθηκε πως 9 στους 10 καταναλωτές διαμορφώνουν νέες αγοραστικές συνήθειες, αγοράζοντας λιγότερα προϊόντα, ίσως τα πιο απαραίτητα, αποφεύγοντας τις υπερβολές.

Από τα ευρήματα της έρευνας, η οποία συγκρίνεται με αντίστοιχη έρευνα, που είχε πραγματοποιηθεί το 2011, προκύπτουν τα εξής:

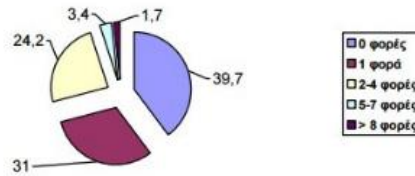
- Οι καταναλωτές στη χώρα μας τείνουν να βελτιώσουν τη συχνότητα λήψης γευμάτων. Το 2011 λάμβαναν περίπου 2,5 γεύματα την ημέρα, κατά μέσο όρο ενώ το 2016 η συχνότητα αλλάζει αγγίζοντας τα 3 γεύματα την ημέρα.
- Συγκριτικά με το 2011, αυξήθηκε το ποσοστό των καταναλωτών που δεν προτιμούν να γευματίζουν εκτός σπιτιού κατά 15 περίπου μονάδες (από 25,28%, το 2011, σε 39,70% το 2016).
- Παρατηρείται μείωση στο ποσοστό των καταναλωτών, που γευματίζουν μόνο μια φορά, την εβδομάδα εκτός σπιτιού (από 37,60%, το 2011, σε 31,00%, το 2016).
- Το ψωμί, τα λαχανικά και τα φρούτα έχουν μπει στο καθημερινό τραπέζι ενώ τα τηγανητά, τα κόκκινα κρέατα και τα αναψυκτικά έχουν περιοριστεί.
- Μείωση παρατηρήθηκε στην αγορά προϊόντων ιδιωτικής ετικέτας κατά 14 μονάδες από 51,85% το 2011 σε 37,94% το 2016, ενώ αυξήθηκε ο αριθμός των καταναλωτών που αγοράζουν με την ίδια συχνότητα αλλά σε μικρότερες ποσότητες. Το εν λόγω ποσοστό το 2011 ήταν 19.30% ενώ το 2016 έφτασε

στο 33.12%

Γεύματα εκτός σπιτιού

Ρωτήσαμε πόσες φορές την εβδομάδα, τρώνε εκτός σπιτιού και πήραμε τις παρακάτω απαντήσεις:

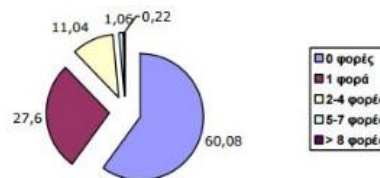
- 0 φορές: **39,70%**
- 1 φορά: 31,00%
- 2-4 φορές: 24,20%
- 5-7 φορές: 3,40%
- Παραπάνω από 8 φορές: 1,70%

Γεύματα σε fast food

Ρωτήσαμε, αυτούς που τρώνε εκτός σπιτιού, πόσα γεύματα την εβδομάδα τρώνε σε fast-food και πήραμε τις παρακάτω απαντήσεις:

- 0 φορές: **60,08%**
- 1 φορά: 27,60%
- 2-4 φορές: 11,04%
- 5-7 φορές: 1,06%
- Παραπάνω από 8 φορές: 0,22%

Πίνακας 2.1

Η βασική αιτία μεταβολής διατροφικών συνηθειών οφείλεται στην υγεία. Με τον φόβο κάποιας ασθένειας και αδυναμίας αγοράς φαρμάκων οι Έλληνες καταναλωτές στράφηκαν στην μεσογειακή διατροφή. Ο φόβος της αβεβαιότητας τους μέλλοντος τους έκανε πιο προσεκτικούς και ευσυνείδητους. Σε κάθε περίπτωση ανεξάρτητα με το ποιος είναι ο λόγος, η οικονομική κρίση τον τελευταίο χρόνο έδειξε να έχει θετικό πρόσημο στον τομέα της διατροφής.

2.7 Οικονομική κρίση και εκπαίδευση

Όλοι οι μεγάλοι πολιτισμοί, για να φτάσουν στο απόγειο της δύναμης και της κυριαρχίας τους, εκφράζοντας με τον πιο μεγαλειώδη τρόπο την πνευματική, την καλλιτεχνική και την πολιτιστική τους έμπνευση, επηρεάστηκαν θετικά από την οικονομική και πολιτική τους υπεροχής. Σε αντίστροφη τροχιά, είναι φανερό, πως σε περιόδους οικονομικού μααρασμού, η πνευματική και πολιτιστική δημιουργία, φθείρεται από τα επείγοντα και αναγκαία οικονομικά μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την αποφυγή ολοκληρωτικής κατάρρευσης της οικονομίας.

Έτσι λοιπόν, σε περιόδους παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης κρίνεται απαραίτητο το κράτος να προβεί σε υλοποιήσιμες στρατηγικές, οι οποίες θα επιφέρουν από τη μια επιτυχή αποτελέσματα και από την άλλη εξάλειψη των ενδεχόμενων κοινωνικών αναστατώσεων. Οι ενέργειες αυτές εκκινούν από τα δημόσια αγαθά και τις υπηρεσίες και αφορούν τους τομείς της υγείας, της παιδείας, της εργασίας και εν γένει του κρατικού μηχανισμού. «Θύματα» της οικονομικής κρίσης, σαφώς και είναι τα σχολεία όπως και όλοι οι εκπαιδευτικοί αλλά και οι γενικότερου παιδευτικού, πολιτιστικού και καλλιτεχνικού χαρακτήρα οργανισμοί. Όλα τα προαναφερθέντα έρχονται σε «δεύτερη μοίρα», αφού η ανάταξη της οικονομίας και η διέξοδος σε επικερδείς οικονομικές δραστηριότητες αποτελούν πρωταρχική ανάγκη.

Η εκπαίδευση αποτελεί μια πολυδιάστατη κοινωνική λειτουργία και ένα από τα πλέον προσφιλή θέματα της βιβλιογραφίας, ειδικότερα σε περιόδους κρίσης. Στην ιστορική αναδρομή συγκαταλέγονται πληθώρα εκπαιδευτικών κρίσεων οι οποίες υπέσκαπταν την κοινωνική συνοχή και την οικονομική ευμάρεια. Υπήρχαν όμως και εκπαιδευτικές κρίσεις που υπέθαλπαν την πολιτιστική και πολιτειακή συγκρότηση αλλά και τις εθνικές στρατηγικές. Από τις πιο γνωστές κρίσεις στον τομέα της εκπαίδευσης είναι αυτή που ταλάνισε την Αμερική κατά τη δεκαετία του 1980, ύστερα από την εκτόξευση του Sputnik. Στην ευρωπαϊκή ήπειρο η εκπαιδευτική κρίση της δεκαετίας του 1970 συνδέθηκε αφενός με την ανατροπή της οικονομικής ισορροπίας, αφετέρου με την αμφισβήτηση της εκπαιδευτικής λειτουργικότητας και αποτελεσματικότητας αναφορικά με την εξομάλυνση και την εξισορρόπηση κοινωνικών φαινομένων (Ψυχαρόπουλος, 2003, σελ. 1).

Ωστόσο, στις μέρες μας ο ρόλος και η σημασία της εκπαίδευσης «κρίνονται αυστηρά», αφού αμφισβητείται η λειτουργικότητά της να προσαρμοστεί στις νέες επιταγές της «μετανεωτερικότητας» και να μπορέσει να διευθετήσει τις επικείμενες εξελίξεις. Βέβαια, στον αντίποδα, πλήθος παραγόντων, όπως η παγκοσμιοποίηση, η ιλιγγιώδης τεχνολογική και επιστημονική εξέλιξη, η απελευθέρωση του εμπορίου, οι παραγωγικές διαδικασίες κ.ά., αποσυντόνισαν τα διεθνή δεδομένα με την επιθετική εισβολή τους στο παγκόσμιο στερέωμα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον αποπροσανατολισμό της εκπαιδευτικής λειτουργίας, ο οποίος διογκώθηκε και από

την αδυναμία και ανικανότητα του πολιτικού συστήματος να διαχειριστεί την κατάσταση, γεγονός που παρατηρείται σε πολλές χώρες παγκοσμίως.

Πιο συγκεκριμένα, το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα χαρακτηρίζεται για τις χρόνιες παθολογίες και ελλείψεις του, τόσο στη λειτουργικότητα όσο και στην αποτελεσματικότητά του. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ελληνική εκπαίδευση είναι εμφανείς, πρωταρχικά από την αισθητή μείωση της κρατικής χρηματοδότησης, η οποία φτάνει σε ποσοστό 33%, αλλά και τις περικοπές των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Ακόμη, στα νέα δεδομένα, προωθούνται οι ιδιωτικοποιήσεις αλλά και η εμπορευματοποίηση τμημάτων του σχολείου και εκπαιδευτικής δραστηριότητας. Στο πλαίσιο της μείωσης των κρατικών δαπανών, επιχειρείται η συγχώνευση σχολικών μονάδων, ανά την Ελλάδα, οι μετακινήσεις των εκπαιδευτικών, προς συμπλήρωση κενών, η αύξηση των μαθητών σε μια τάξη, συνθήκες που οδηγούν σε αναστάτωση της σχολικής πραγματικότητας αλλά και στην υποβάθμιση της ποιότητας της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Μαγαλιού, χ.χ., σελ. 3).

Επιπλέον, σε σχετικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί για την ανάλυση των σχολικών δεδομένων κατά την περίοδο της κρίσης, τα αποτελέσματα είναι ιδιαίτερος διαφωτιστικά. Έτσι, ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε πως το 2008 οι μαθητές που φοιτούσαν στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση ανέρχονταν σε 691.760, ενώ το 2016 ανέρχονταν σε 601.556, μείωση δηλαδή που επέρχεται στο 13% του συνόλου. Οι λόγοι αυτής της μείωσης, αφορούν την οικονομική μετανάστευση ή την αποχώρηση των μαθητών μαζί με τις οικογένειές τους από την Ελλάδα, την υπογεννητικότητα αλλά και την επιλογή των μαθητών να μη συνεχίσουν τις σπουδές τους σε κάποιο γενικό ή επαγγελματικό λύκειο.

Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά τον τομέα των εκπαιδευτικών εδώ οι συνέπειες της κρίσης είναι περισσότερο αισθητές, αφού η μείωση του εκπαιδευτικού προσωπικού των ετών 2008-2016 αγγίζει το 35,88% του συνόλου. Πιο συγκεκριμένα το 2008 οι εκπαιδευτικοί της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ανέρχονταν στους 103.247, ενώ το 2016 σε 66.196 άτομα. Ακόμη, εξαιτίας αυτών των ελλείψεων προωθείται η ελαστική μορφή εργασίας, με τον αριθμό των αναπληρωτών εκπαιδευτικών να φθάνει το σχολικό έτος 2015-2016 σε ποσοστό 14.1%. Επιπροσθέτως, σημαντική αύξηση έχει παρατηρηθεί στις σχολικές μονάδες τις οποίες

υπηρετούν πλέον οι εκπαιδευτικοί. Αυτό σημαίνει πως το 18% των εκπαιδευτικών διδάσκει σε δύο σχολεία, προκειμένου να καλυφθούν τα κενά από τις περικοπές, ενώ το 5% των εκπαιδευτικών υπηρετούν σε τρία και παραπάνω σχολεία (Κορδής, 2016).

Επιπλέον, εξαιτίας των πολλαπλών περικοπών στις κρατικές δαπάνες, αλλά και της αύξησης των χρονικών περιθωρίων συνταξιοδότησης, ο μέσος όρος των εκπαιδευτικών ανέρχεται περίπου στα πενήντα έτη. Ακόμη, λόγω της προσπάθειας μείωσης των εξόδων, το Υπουργείο Παιδείας δεν προβαίνει σε προκηρύξεις για μόνιμους διορισμούς είτε διαγωνισμούς για προσλήψεις. Από την άλλη, ένα σεβαστό μέρος των εκπαιδευτικών έχουν αποχωρήσει οικειοθελώς. Όλα αυτά, λοιπόν, αλλά και όσα προαναφέρθηκαν, επηρεάζουν άμεσα το μαθητικό σύνολο, αφού αυτό είναι αλληλένδετα δεμένο τόσο με τους εκπαιδευτικούς όσο και με τις ευρύτερες σχολικές μονάδες (Κορδής, 2016). Οι σημαντικές ελλείψεις σε κτιριακές υποδομές, αναλώσιμα, εκπαιδευτικό προσωπικό, εργαστήρια, χρηματοδοτήσεις για προγράμματα και εκσυγχρονισμό της σχολικής διαδικασίας, στερούν την ποιότητα και το σκοπό τόσο της εκπαιδευτικής δραστηριότητας όσο και των παιδαγωγικών σχέσεων μεταξύ μαθητών και καθηγητών.

Να σημειωθεί ακόμη πως σε σχετική έρευνα που είχε πραγματοποιήσει η Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία που σχετίζεται με τον Οικογενειακό Προϋπολογισμό (2010), παρουσιάζεται πως μόλις το 3.3% των συνολικών δαπανών των σύγχρονων ελληνικών οικογενειών αφορά υπηρεσίες που αφορούν την εκπαίδευση και άλλες παρόμοιες (Γιωγγαράς, κ.ά., 2013, σελ. 51). Ένα απλό παράδειγμα, το οποίο στις μέρες μας δεν θεωρείται σπάνιο πλέον, είναι πως αρκετές ελληνικές οικογένειες δεν έχουν τη δυνατότητα να εξασφαλίσουν στα παιδιά τους ούτε το βασικό εξοπλισμό για το σχολείο (Αυγητίδου, κ.ά., 2016, σελ. 176).

Τελειώνοντας θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούμε και στην επιλογή των νέων ανθρώπων, να εγκαταλείψουν την Ελλάδα, προτιμώντας το εξωτερικό για τις σπουδές τους, εξαιτίας της μελλοντικής τους εξασφάλισης στον τομέα της εργασίας αλλά και όλων των περιμετρικών προνομίων που προσφέρουν τα πιο σύγχρονα κράτη του δυτικοευρωπαϊκού κόσμου. Όμως, πέραν της εκπαιδευτικής κατάρτισης που αναζητούν οι νέοι στο εξωτερικό, ολοένα και περισσότεροι επιλέγουν να φύγουν από τη χώρα αναζητώντας την «επαγγελματική τύχη» τους σε άλλες χώρες, μιας και τα

εργασιακά δεδομένα στην Ελλάδα βρίσκονται σε ύφεση και οι ευκαιρίες για επαγγελματική αποκατάσταση και εξέλιξη είναι ελάχιστες.

Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως διανύουμε μια ιδιαίτερος ταραγμένη περίοδο, η οποία απαρτίζεται από πολλαπλές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις που αποσυντονίζουν τις μέχρι πρότινος συνήθειες των σύγχρονων Ελλήνων. Στις νέες προσαρμογές, όπως είναι κατανοητό, έπρεπε και πρέπει να προσαρμοστούν όλη η κρατική μηχανή αλλά και οι ίδιοι οι πολίτες στην καθημερινότητά τους. Ο τομέας της εκπαίδευσης και γενικότερα στις παιδείας στην Ελλάδα χωλαίνει παρουσιάζοντας προβλήματα και ελλείψεις εδώ και αρκετά χρόνια. Με την οικονομική ύφεση οι δυσκολίες διογκώθηκαν, ενώ η κρατική χρηματοδότηση, μειώθηκε αισθητά, στο πλαίσιο των μέτρων γενικευμένης λιτότητας και εξοικονόμησης πόρων.

Αυτό οδήγησε στη μείωση του εκπαιδευτικού προσωπικού, στην αύξηση των ελαστικών μορφών εργασίας, στη μείωση των επιχορηγούμενων προγραμμάτων και δραστηριοτήτων, στη συγχώνευση των σχολικών μονάδων, στις μετακινήσεις των εκπαιδευτικών, στην αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης αλλά και στην απουσία μόνιμων διορισμών, γεγονός που επέφερε διαρθρωτικές και ριζικές αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας των σχολικών και εν γένει εκπαιδευτικών λειτουργιών. Βέβαια, και οι ίδιες οι οικογένειες δυσκολεύονται στο να ανταπεξέλθουν στα νέα δεδομένα και να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις που πλέον έχει η εκπαίδευση, αφού η κρατική μέριμνα είναι ελλιπής. Ωστόσο, επενεργούνται κάποιες προσπάθειες διευκόλυνσης και εξυπηρέτησης των εκπαιδευτικών αναγκών, όπως στους δήμους με τα κοινωνικά φροντιστήρια και τους δημόσιους χώρους μελέτης και απασχόλησης των μαθητών, όλων των σχολικών βαθμίδων- ακόμα και σε πανεπιστημιακό επίπεδο- προς την εξισορρόπηση των αναγκών και των δυσχερειών που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες ελληνικές οικογένειες (Αυγητίδου, κ.ά., 2016, σελ. 173).

2.8 Οικονομική κρίση και δάνεια

Αναμφίβολα, ο αρνητικός αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης είναι έκδηλος και στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Με τον όρο "δάνειο" νοείται μία σύμβαση μεταξύ δύο συμβαλλομένων, του δανειστή και του οφειλέτη. Πιο συγκεκριμένα, η σύμβαση αναφορικά με τις τράπεζες σχετίζεται με τη μεταβίβαση χρημάτων-κεφαλαίου από

τον δανειστή στον καταθέτη, με την προϋπόθεση ο δεύτερος να τα αποδώσει μετά τη λήξη του ορισμένου χρόνου που έχει συμφωνηθεί. Είναι ευρέως γνωστό πως η εν λόγω σύμβαση περιλαμβάνει κοινούς σε γενικές γραμμές όρους συναλλαγής από το σύνολο των τραπεζών, οι οποίοι υπογράφονται και από τους δύο συμβαλλομένους, ειδικότερα την τράπεζα και τον ιδιώτη (Παχούμη, 2014, σελ. 12).

Με την εμφάνιση της οικονομικής ύφεσης και εν γένει της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, επηρεάστηκε άμεσα και το χρηματοπιστωτικό σύστημα της χώρας μας. Από το τέλος του 2008 και έπειτα, το ελληνικό τραπεζικό σύστημα έχει περιέλθει σε μία συνεχή επιβολή υψηλών επιτοκίων ή και άρνηση δανεισμού λόγω προβλημάτων ρευστότητας. Ωστόσο, αυτό που ενδιαφέρει την παρούσα εργασία αφορά τους πελάτες-δανειολήπτες, οι οποίοι με τη σειρά τους λόγω των δυσχερειών που αντιμετωπίζουν και της αυξημένης φορολογίας, οδηγούνται σε επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης των νοικοκυριών και συνεπώς σε αδυναμία αποπληρωμής των υποχρεώσεών τους προς την τράπεζα. Η παρούσα κατάσταση συντέλεσε στη δημιουργία των λεγόμενων μη εξυπηρετούμενων δανείων ή αλλιώς των "κόκκινων δανείων", δηλαδή των δανείων που δεν δύνανται να αποπληρωθούν σύμφωνα με τον ορισμένο χρόνο ή και με τα λοιπά κριτήρια. Η κατάσταση των κόκκινων δανείων εντείνεται όλο και περισσότερο χρόνο με το χρόνο. Ενδεικτικό είναι το ποσοστό καθυστέρησης για αποπληρωμή δανείων κατά το χρονικό διάστημα 2008-2013, το οποίο εξαπλασιάστηκε μέσα σε μία πενταετία. Η αβεβαιότητα στη συναλλακτική συμπεριφορά είναι πλέον πρόδηλη (Παχούμη, 2014, σελ. 20).

Για τους παραπάνω λόγους το τραπεζικό σύστημα της Ελλάδος προέβη σε συγκεκριμένες ρυθμίσεις οφειλών με απώτερο στόχο τον περιορισμό των μη εξυπηρετούμενων δανείων και τη γενικότερη διευκόλυνση των καταθετών. Τα νέα μέτρα είναι προσαρμοσμένα στις οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές καθώς και τις ανάγκες των νοικοκυριών, όπως αυτές διαμορφώθηκαν λόγω της οικονομικής κρίσης. Μάλιστα, τα νέα μέτρα εικάζεται πως θα ανταποκριθούν με επιτυχία στους στόχους του 2018-2019, όπως αναφέρει συγκεκριμένα η βρετανική εφημερίδα Financial Times (2017). Ορισμένα από τα μέτρα αυτά αφορούν τη δανειοδότηση ακόμη και σε χαμηλόμισθα νοικοκυριά ή την αναπροσαρμογή του προγράμματος αποπληρωμής με παράταση του χρονικού πλαισίου, πάγωμα της δόσης ή καταβολή

μόνο των τόκων. Επιπρόσθετα, εφόσον ο πελάτης καταστεί "συνεργάσιμος", δηλαδή ενδιαφέρεται και δείχνει το ενδιαφέρον του για τις συζητήσεις και τις διαπραγματεύσεις με την τράπεζα, αποφεύγεται ο πλειστηριασμός των περιουσιακών στοιχείων από την τράπεζα, μία άκρως σημαντική ληφθείσα ρύθμιση. Ακόμη, καθορίζονται οι εύλογες δαπάνες ενός νοικοκυριού, ώστε η αξιολόγηση της αποπληρωμής να είναι δίκαιη (Παχούμη, 2014, σελ. 32).

Στα προαναφερθέντα αξίζει να επισημανθεί ο νόμος 3869 που ψηφίστηκε το 2010, γνωστός και ως Νόμος Κατσέλη. Ο νόμος αφορά τη διευκόλυνση των μισθωτών, συνταξιούχων, ανέργων, πολύτεκνων, ασθενών και αναπήρων, των οποίων το ετήσιο εισόδημα δεν ξεπερνά τις 25.000. Επιπλέον, ο νόμος αναφέρεται στην ένταξη των παραπάνω στην κατηγορία ευνοϊκής ρύθμισης του δανείου τους που σχετίζεται με την πρώτη κατοικία. Επομένως, με τον εν λόγω νόμο προστατεύεται η κύρια κατοικία από πλειστηριασμό. Φυσικά, η προστασία αφορά αποκλειστικά και μόνο τους πελάτες που δυσχεραίνονται στην αποπληρωμή του δανείου κι όχι στους μη συνεργάσιμους και συνειδητά κακοπληρωτές πελάτες (Παχούμη, 2014, σελ. 17-19).

Σύμφωνα με το παρόν κεφάλαιο, είναι πρόδηλο πως η οικονομική κρίση με όλες τις συνέπειές της αποφέρει αρνητική επίδραση και στον τομέα των δανείων και του ευρύτερου χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η πολιτεία, ωστόσο, με ρυθμίσεις προσαρμοσμένες στις νεοδιαμορφωθείσες ανάγκες επιχειρεί να διευκολύνει τους πολίτες της και να λειάνει τις πληγές της κρίσης.

2.9 Ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης μεταξύ Ελλάδας και των άλλων κρατών.

Έχοντας μελετήσει τον αντίκτυπο που έχει επιφέρει η οικονομική κρίση στην ζωή του Έλληνα καταναλωτή, είναι εξίσου ενδιαφέρον να παρουσιαστούν τα αποτελέσματα από την έρευνα που πραγματοποίησε η Boston Consulting Group (BCG) το 2011, για ένατη συνεχόμενη χρονιά, στην οποία συμμετέχουν 21 χώρες και δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν τα άλλα κράτη την οικονομική κρίση.

- Το 74% των Ελλήνων ερωτηθέντων δηλώνει πως επηρεάστηκε προσωπικά από την κρίση, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στις πέντε μεγάλες χώρες της ΕΕ (Γερμανία, Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιταλία, Ισπανία) είναι στο 47% και στις ΗΠΑ στο 57%.
- Το ποσοστό των Ελλήνων που αγωνιά για το μέλλον αγγίζει το 77%, ενώ στο 53% είναι το ποσοστό στις μεγάλες χώρες της ΕΕ και στο 52% στις ΗΠΑ.
- Το 24% των Ελλήνων δηλώνει ότι αισθάνονται ανασφαλείς στην δουλειά τους, ενώ στην Ιταλία το ποσοστό αυτό αγγίζει το 17% και στην Γαλλία το 16%

Οι τρεις βασικότεροι λόγοι, κατά σειρά σημασίας, για τους Έλληνες που θα μειώσουν τις δαπάνες τους είναι:

- Πιστεύουν πως θα υποστούν μείωση εισοδήματος στην δουλειά τους
- Ανησυχούν πως είτε εκείνοι είτε κάποιο μέλος της οικογένειάς τους θα μείνει εκτός δουλειάς.
- Πρέπει να εξοφλήσουν τρέχουσες δαπάνες.

Εντύπωση προκαλεί η απάντηση των Ελλήνων που έχουν υποστεί μεγαλύτερη κρίση συγκριτικά με τους Ευρωπαίους, πως όταν θα ξεπεραστεί η κρίση θα συνεχίσουν τα ξοδεύουν το ίδιο όπως πρώτα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία πραγματεύτηκε την επίδραση της οικονομικής κρίσης στον τομέα της ψυχαγωγίας, της υγείας, της διατροφής της παιδείας και της καταναλωτικής πίστης (δάνεια). Συγκεκριμένα, παρουσιάστηκε λεπτομερώς κατά πόσο οι Έλληνες καταναλωτές άλλαξαν τις συνήθειές τους, είτε από τον φόβο της στέρησης είτε γιατί πραγματικά αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στην καθημερινές τους συνήθειες.

Επιπλέον, στην εργασία αναλύθηκε η έννοια της οικονομικής κρίσης η οποία αποτελεί ένα παγκόσμιο φαινόμενο, έχοντας αρνητικές συνέπειες όχι μόνο για τους

Έλληνες, αλλά και για τους κατοίκους όλων των χωρών. Μερικές από τις επιπτώσεις της είναι οι ακόλουθες: η αύξηση της ανεργίας, η μείωση των μισθών και των συντάξεων, η αύξηση των τιμών των προϊόντων και γενικότερα η δημιουργία ενός κλίματος φόβου, ανασφάλειας, που έχει ως φυσικό επακόλουθο την αύξηση των ψυχιατρικών διαταραχών και των ασθενειών. Η καταναλωτική συμπεριφορά των Ελλήνων, όπως ήταν αναμενόμενο άλλαξε, καθώς οι ανάγκες τους διαφοροποιήθηκαν με την πάροδο του χρόνου, επικρατεί πλέον η τάση για αγορά υποκατάστατων προϊόντων, ενώ ταυτόχρονα οι δαπάνες για την αγορά προϊόντων και υπηρεσιών έχουν μειωθεί, ενώ η αδυναμία εξυπηρέτησης των δανείων προς τις τράπεζες βυθίζει όλο και περισσότερο την πραγματική οικονομία, οδηγώντας πολλές κοινωνικές ομάδες στο περιθώριο.

Από την παρούσα έρευνα προκύπτουν περιληπτικά τα εξής συμπεράσματα:

- Το 54% έχει περιορίσει καθ' ολοκληρία τις εξόδους του, ενώ συνολικά το 77% των πολιτών επιλέγουν να μη βγουν έξω προκειμένου να εξοικονομήσουν χρήματα
- 9 στους 10 συνταξιούχους παραμένουν περισσότερο στο σπίτι για να κάνουν οικονομία.
- Αύξηση του άγχους κατά 15%, της κατάθλιψης στους οικονομικά πληγέντες κατά 50% ενώ οι αυτοκτονίες για οικονομικούς λόγους διπλασιάστηκαν.
- Η ετήσια κατανάλωση τσιγάρων μειώθηκε κατά 800 εκ. τσιγάρα.
- Μέσα σε πέντε χρόνια, από το 2006 έως το 2011, υποδιπλασιάστηκε το ποσοστό των Ελλήνων καταναλωτών που κάπνιζαν περισσότερα από 20 τσιγάρα την ημέρα- από 32% σε 16%.
- Το ποσοστό των καπνιστών μειώθηκε από 42% σε 38% στην Ελλάδα.
- Η οικονομική κρίση έχει οδηγήσει τους Έλληνες στην κακή διατροφή με αποτέλεσμα την αύξηση της παχυσαρκίας
- Η Ελλάδα κατέχει τα πρωτεία στον τομέα της παιδικής παχυσαρκίας
- Σύμφωνα με την τελευταία έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2016, διαφαίνεται πως η διατροφική συμπεριφορά των Ελλήνων αλλάζει και στρέφονται προς την μεσογειακή διατροφή, φοβούμενοι την πιθανότητα της ασθένειας.

- Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ελληνική εκπαίδευση είναι εμφανείς. Κάποιες από αυτές είναι: α) η μείωση της κρατικής χρηματοδότησης που αγγίζει το ποσοστό των 33% β) η συγχώνευση σχολικών μονάδων γ) η μετακίνηση εκπαιδευτών για συμπλήρωση κενών δ) η αύξηση μαθητών στις τάξεις.
- Οι Έλληνες καταναλωτές είναι περισσότερο φοβισμένοι συγκριτικά με τις χώρες της ΕΕ που έχουν υποστεί και εκείνοι κρίση.
- Τα σημάδια της οικονομικής κρίσης φαίνονται τόσο στο θέατρο όσο και στον κινηματογράφο, όπου οι συντελεστές καλούνται να προσαρμόσουν τις ανάγκες τους με τα σημερινά δεδομένα, χωρίς ωστόσο να κάνουν εκπτώσεις στα έργα τους.
- Η οικονομική κρίση επέφερε σημαντικές αρνητικές επιδράσεις στη δανειοδότηση, στην αποπληρωμή των δανείων και στη γενικότερη συμπεριφορά του έλληνα πολίτη. Απόρροια η δημιουργία των λεγόμενων κόκκινων δανείων.

Κατά τη συγγραφή της παρούσας εργασίας, όπως ήταν αναμενόμενο, υπήρχαν ορισμένοι περιορισμοί. Ένας από τους πιο βασικούς είναι ότι, δεδομένου πως η οικονομική κρίση αφήνει ακόμα τα σημάδια της στην χώρα μας, τα αποτελέσματά της, όπως π.χ. ο αντίκτυπος στην καταναλωτική συμπεριφορά, θα φανούν σε βάθος χρόνου. Επίσης, καλό θα είναι να μελετηθεί και να συγκριθεί η καταναλωτική συμπεριφορά των Ελλήνων συγκριτικά με άλλες χώρες, όπως π.χ. η Πορτογαλία όπου βίωσαν και εκείνοι την κρίση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alonso, J., Angermeyer, M.C., Bennett, S., Bruffaerts, R., Brugha, T.S., Bryson, H. et. al (2004). Prevalence of mental disorders in Europe: results from the European study of the epidemiology of mental disorders (ESEMeD) project. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 109: 21-27.

Andersen, I., Thielen, K., Nygaard, E. & Diderichsen, F. (2009). Social inequality in the prevalence of depressive disorders. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 63: 575-581.

Ayso-Mateos, J.L., Varquez-Barquero, J.L., Dowrick, C., Lethinen, V., Dalgard, O.S., Casey, P., et. al (2001). Depressive disorders in Europe: prevalence figures from the ODIN study. *British Journal Psychiatry*, 179: 308-316.

Catalano, R., Goldman-Mellor, S., Saxton, K., Margerison-Zilko, C., Subbaraman, M., LeWinn, K. & Anderson, E. (2011). The health effects of economic decline. *Annual Review of Public Health*, 32: 431-450.

Γεωργακόπουλος, Θ., Λιανός, Θ., Μπένος, Θ, Τσεκούρας, Γ., Χατζηπροκοπίου, Μ. & Χρήστου, Γ. (1995). *Εισαγωγή στην πολιτική οικονομία*. Αθήνα: Μπένου.

Cifuentes, M., Sembajwe, G. & Wo, S. (2008). The association of major depressive episodes with income inequality and the human development index. *Social Science & Medicine*, 67: 529-539.

Craig, T. (2010). Depression. In C. Morgan & D. Bhugra (Eds.), *Principles of social psychiatry* (pp. 179-193). West Sussex: John Wiley & Sons.

Higginbottom, S. F., Barling, J., Kelloway, E. K. (1993). Linking retirement experiences and marital satisfaction: a meditational model. *Psychology and Aging*, 8: 508-516.

Κεμεντζεσίδης, Η. & Καραπάνος, Α. (2011). *Η οικονομική κρίση και η επίδραση της στις καταναλωτικές συνήθειες*. Πτυχιακή εργασία. Θεσσαλονίκη: Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα.

Lamberg, T., Virtanen, P., Vahtera, J., Luukkaala, T. & Koskenvuo, M. (2010). Unemployment, depressiveness and disability retirement: a follow-up study of

Finnish HeSSup population sample. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 45: 259-264.

Mackenbach, J.P., Stirbu, I., Roskam, A.J.R., Schaao, M.M., Menvielle, G., Leinsalu, M. & Kurnst, A.E. (2008). Socioeconomic inequalities in health in 22 European countries. *The New England Journal of Medicine*, 358: 2468-2481.

Marcus, S. M., Young, E. A., Kerber, K. B. et al. (2005). Gender differences in depression: findings from the STARD study. *Journal of Affective Disorders*, 87: 141-150.

Marmot, M. G. & Bell R. (2009). How will the financial crisis affect health? *British Medical Journal*, 338: b1314.

Μπαμπινιώτης, Γ. (2011). *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (β εκδ.), Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Murphy, G. & Athanasou, J. (1999). The effect of unemployment on mental health. *Journal Occupational Organizational Psychology*, 72: 83-99.

Πανηγυράκης, Γ. (2001). *Σύγχρονη διοικητική δημοσίων σχέσεων*. Αθήνα: Μπένου.

Πουρναράκης, Ε. & Χατζηκωνσταντίνου, Γ. (2004). *Αρχές οικονομικής*. Θεσσαλονίκη: Ζυγός.

Stiglitz, J. E. (2006). *Making globalization work*. New York: Norton W. W. & Co.

Stuckler, D., Basu, S., Suhrcke, M., Coutts, A. & McKee, M. (2009). The public health effect of economic crises and alternative policy responses in Europe: an empirical analysis. *The Lancet*, 374: 315-323.

Stuckler, D. & Basu, S. (2009). The international monetary fund's effects on global health: before and after the 2008 financial crisis. *International Journal Health Service*, 39: 771-781.

Σφακιανάκης Μ.Κ. (1998). *Διοικητική κρίσεων*. Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα.

Uutela, A. (2010). Economic crisis and mental health. *Current Opinion in Psychiatry*, 23: 127-130.

Visvizi, A. (2012). The crisis in Greece and the EU-IMF rescue package: determinants and pitfalls. *Acta Oeconomica*, 62 (1): 15-39.

Weires, M., Bermejo, J.L., Sundquist, K., Sundquist, J. & Hemminki, K. (2008). Socio-economic status and overall and cause-specific mortality in Sweden. *British Medical Care and Public Health*, 8: 340-354.

Wilhem, K., Mitchell, P., Slade, T., Brownhill, S. & Andrews, G. (2003). Prevalence and correlates of DSM IV major depression in an Australian national survey. *Journal of Affective Disorders*, 75: 155-162.

WHO (2011). *Impact of economic crises on mental health*. Geneva: WHO.

Zimmerman, F. & Katon, W. (2005). Socioeconomic status, depression disparities, and financial strain: what lies behind the income-depression relationship? *Health Economics*, 14: 1197-1215.

Πηγές από Διαδίκτυο

Αυγητίδου, Σ., Κομίνια, Ε., Λυκομήτρου, Σ., Αλεξίου, Β., Ανδρούσου, Α., Κακανά, Δ.-Μ., Κουσαζίδης Κ., (2016). Αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κρίσης στην εκπαίδευση: Απόψεις και πρακτικές διευθυντών και προϊσταμένων, στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, τ.5, τχ.1. Διαθέσιμο στο:

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hjre/article/viewFile/10784/11070>

(Ανακτήθηκε: 06/09/2017).

Γιωγγαράς, Α., Θανασούλα, Δ., & Παπαδημητρίου, Ν. (2013). «Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις δαπάνες των Ελληνικών νοικοκυριών για τουρισμό και διασκέδαση» (Πτυχιακή εργασία). ΤΕΙ Ηπείρου, Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας, Τμήμα Λογιστικής, Πρέβεζα. Διαθέσιμο στο: http://apothetirio.teiep.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/870/log_20130028.pdf?sequence=1 (Ανακτήθηκε: 06/09/2017).

Δημοσθενόπουλος, Χ. (2015). Πόσο επηρεάζει η οικονομική κρίση την διατροφή μας. Διαθέσιμο στο: <http://www.elodi.org/?p=2196> (Ανακτήθηκε: 04/09/2017).

Διανόησης Οργανισμός Έρευνας & Ανάλυσης (2016). Η ψυχική υγεία των Ελλήνων στα χρόνια τη κρίσης. Διαθέσιμο στο: http://www.dianeosis.org/2016/04/psychiki_ygeia_ellinwn/ (Ανακτήθηκε: 02/09/2017).

Deal News (2012). Είδος προς εξαφάνιση ο κατασκευαστικός κλάδος. Διαθέσιμο στο www.dealnews.gr (Ανακτήθηκε: 24/7/2017).

Ε.Κ.ΠΟΙ.ΖΩ (2012). Η υπερχρέωση των ελληνικών νοικοκυριών: Καταγραφή του προβλήματος και προτάσεις αντιμετώπισής του. Διαθέσιμο στο: https://www.ekpizo.gr/sites/default/files/Erevnes_Meletes.pdf (Ανακτήθηκε: 15/09/2017).

Έρευνα: Η οικονομική κρίση οδηγεί σε φθινό ανθυγιεινό φαγητό και αύξηση της παχυσαρκίας (2015). Διαθέσιμο στο: <https://left.gr/news/ereyna-i-oikonomiki-krisi-odigei-se-fthino-anthygieino-fagito-kai-ayxisi-tis-pahysarkias> (Ανακτήθηκε: 02/09/2017).

Έρευνα ΚΕΠΚΑ (2016): Η κρίση έστρεψε τους Έλληνες στην μεσογειακή διατροφή – 6-10 Έλληνες άλλαξαν συνήθειες. Διαθέσιμο στο: <http://www.iefimerida.gr/news/294340/i-krisi-estrepse-toys-ellines-sti-mesogeiaiki-diatrofi-6-stoys-10-allaxan-synitheies> (Ανακτήθηκε: 05/09/2017).

Έρευνα ελληνο-βρετανική (2016): Η κρίση έκοψε το τσιγάρο στους Έλληνες. Διαθέσιμο στο: https://www.iefimerida.gr%2Fnews%2F299507%2Fi-krisi-ekopse-tsigaro-stoys-ellines-ligoteri-thanatoi-apo-anapneystika-provlimata&usg=AOvVaw2XVnaAHBRvmzE2nvUel_LV (Ανακτήθηκε: 05/09/2017).

European Commission (2009). *Economic crisis in Europe: causes, consequences and responses*. Luxemburg: European Communities.

Eurostat (2010). *Report of the revision of the Greek government deficit and debt figures*. Διαθέσιμο στο: <http://epp.eurostat.e.c.europa.eu/cache/ITY> (Ανακτήθηκε 15/09/2017).

Eurostat (2011). *Eurostat Provision of Deficit and Debt data for 2010- Second notification* (11/153). Διαθέσιμο στο: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/11/153&type=HTML> (Ανακτήθηκε: 22/6/2017).

Έρευνα: Boston Consulting Group σε 21 χώρες. *Πώς η κρίση αλλάζει τους Έλληνες καταναλωτές*. Διαθέσιμο στο: <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=410863> (Ανακτήθηκε: 10/09/2017).

FT: *To Plan B των τραπεζών για τα κόκκινα δάνεια* (2017). Διαθέσιμο στο: <http://newpost.gr/oikonomia/630184/ft-to-plan-b-twn-trapezwn-gia-ta-kokkina-daneia> (Ανακτήθηκε: 24/09/2017).

Ιερείδης, Χ., (2012). Το ελληνικό θέατρο πάει σινεμά. θέατρο, theatre, teatro, theater, threatre... world. Διαθέσιμο στο: <https://theatreworld.wordpress.com/2012/08/04/%CF%84%CE%BF-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B8%CE%AD%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF-%CF%80%CE%AC%CE%B5%CE%B9-%CF%83%CE%B9%CE%BD%CE%B5%CE%BC%CE%AC/#more-19027> (Ανακτήθηκε: 10/09/2017).

Καραπιπερίδου Χ. (2012). *Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στη συμπεριφορά του Έλληνα καταναλωτή*. Διαθέσιμο στο: http://www.onalert.gr/stories/H_epidrash_ths_oikonomikhs_krishs_sth_symperifora_a_toy_Ellhna_katanaloth/11686 (Ανακτήθηκε: 05/09/2017).

Κλεφτογιάννη, Ι., (2011). Πνίγουν τα κρατικά θέατρα σε ΔΕΚΟ, θέατρο, theatre, teatro, theater, threatre... world. Διαθέσιμο στο: <https://theatreworld.wordpress.com/2011/02/21/%CF%80%CE%BD%CE%AF%CE%B3%CE%BF%CF%85%CE%BD-%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%B8%CE%AD%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B1-%CF%83%CE%B5-%CE%B4%CE%B5%CE%BA%CE%BF/> (Ανακτήθηκε: 10/09/2017).

Κογκίδου, Δ. (2012). Γονείς και παιδιά σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Διαθέσιμο στο: <http://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/goneis-kai-paidia-se-periodo-oikonomikis-krisis-tis-dimitras-kogkidoy> (Ανακτήθηκε: 06/09/2017).

Κοντοδήμα, Δ., (2011). Οι ηθοποιοί παίζουν μόνο για το ... ενοίκιό τους!, θέατρο, theatre, teatro, theater, threatre... world. Διαθέσιμο στο: <https://theatreworld.wordpress.com/2011/05/25/%CE%BF%CE%B9-%CE%B7%CE%B8%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CE%AF-%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B6%CE%BF%CF%85%CE%BD-%C2%B5%CF%8C%CE%BD%CE%BF-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CE%AF%CE%BA/#more-18008> (Ανακτήθηκε: 10/09/2017).

Κορδής, Ν. (2016). Οι επιπτώσεις της κρίσης στην εκπαίδευση. Διαθέσιμο στο <https://www.esos.gr/arthra/47111/oi-epiptoseis-tis-krisis-stin-ekpaideysi> (Ανακτήθηκε: 05/09/2017).

«Κρίση και ψυχολογία». *Υγεία και επιστήμη* (2010). Διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=235469> (Ανακτήθηκε: 02/09/2017).

Οι Έλληνες μείωσαν στο ένα τρίτο τις δαπάνες στις διακοπές τους (2016). Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/862145/article/oikonomia/ellhnikh->

oikonomia/oi-ellhnes-meiw-san-sto-ena-trito-tis-dapanes-gia-tis-diakopes-toys

(Ανακτήθηκε: 05/09/2017).

Κωτούλα, Π. (2011). *Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στον ελληνικό τουρισμό* (Πτυχιακή Εργασία). ΤΕΙ Μεσολογγίου, Σχολή Διοίκησης & Οικονομίας, Τμήμα Δ.Ι.Κ.Σ.Ε.Ο. Μεσολόγγι. Διαθέσιμο στο: https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi5t8WH5I3WAhUFB8AKHYizBDMQFgg_MAQ&url=http%3A%2F%2Frepository.library.teimes.gr%2Fxmlui%2Fbitstream%2Fhandle%2F123456789%2F2468%2Fdikseo_2075.doc%3Fsequence%3D1&usg=AFQjCNEncAMMBhSSdDi9XN-i-vX4KtZBQ (Ανακτήθηκε: 06/09/2017).

Λάσκαρη, Ε. (2015). *ΟΟΣΑ: πρωταθλήτρια στους φόρους η Ελλάδα*. Διαθέσιμο στο <http://news.in.gr> (Ανακτήθηκε 24/7/2017).

Μαγαλιού, Μ. (χ.χ.). *Οικονομική κρίση και σχολείο. Κριτική- Προτάσεις*. Διαθέσιμο στο: <http://tocsin.uth.gr/sites/default/files/bibliography/%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF.%20%CE%9A%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%20%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82%2C%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%9C%CE%AC%CF%84%CE%B1%CF%82%20%CE%9C%CE%B1%CE%B3%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CF%8D.pdf> (Ανακτήθηκε: 06/09/2017).

Παχούμη, Α. (2014). *Οικονομική Κρίση και Κόκκινα Δάνεια: Η οικονομική κρίση, τα αίτια και οι συνέπειές της, οι επισφάλειες και το φαινόμενο της έκτασης των "κόκκινων δανείων" σήμερα*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Πόρτολας, Ν. (2014). *Οικονομική κρίση και Στρες (μέρος 2^ο)*. Διαθέσιμο στο: <http://www.healthreport.gr/%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%>

[CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B5%CF%83-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-2%CE%BF/](#) (Ανακτήθηκε: 04/09/2017).

Πώς επηρεάζει η οικονομική κρίση την διατροφή μας. Διαθέσιμο στο: <https://www.diatrofi.gr/diaita/kathimerini-diatrofi/2736-%CF%80%CF%89%CF%82-%CE%B5%CF%80%CE%B7%CF%81%CE%B5%CE%AC%CE%B6%CE%B5%CE%B9-%CE%B7-%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CE%BD/> (Ανακτήθηκε: 04/09/2017).

Ρομπόλης, Σ. (2014). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια έκθεση 2014. Ινστιτούτο Εργασία ΓΣΕΕ.* Διαθέσιμο στο <http://inrgsee.gr> (Ανακτήθηκε 24/7/2017).

Ταλιουρίδου, Σ. (2012). «Οι οικονομικές κρίσεις στην Ελλάδα από την εποχή του Τρικούπη μέχρι σήμερα. Διαφορές και ομοιότητες» [Μεταπτυχιακή Εργασία]. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη. Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/15088/6/TaliouridouSelviraMsc2012.pdf> (Ανακτήθηκε: 05/09/2017).

Τσίτσικα Κ. Α. (2014). *Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στους εφήβους και την οικογένεια.* Διαθέσιμο στο: <http://youth-health.gr/thematikes-enotites/genika-gia-tin-efibeia/oi-epiptoseis-tis-oikonomikis-krisis-stous-efibous-kai-tin-oikogeneia#.Wa0KV9QS9kg> (Ανακτήθηκε: 05/09/2017).

Φωτόπουλος Ν. (χ.χ.). *Αντιμετώπιση της κοινωνικής κρίσης στην καθημερινή ζωή.* ΥΠΕΠΘ. Διαθέσιμο στο: <http://kdvm.gr/Media/Default/Pdf%20enotites/5.9.pdf> (Ανακτήθηκε: 05/09/2017).

Ψυχαρόπουλος, Γ. (2003). *Ελληνική Παιδεία. Μια σύγχρονη τραγωδία*. Αθήνα: Σιδέρη. Διαθέσιμο στο: http://users.uoa.gr/~dmatth/pdf/book_review1.pdf (Ανακτήθηκε: 05/092017).